

Marija Verbič

GOSPODARSKI IN SOCIALNI POLOŽAJ TOLMINSKEGA KMETA V ZAČETKU 16. STOLETJA IN UPORI TOLMINSKIH KMETOV V LETIH 1513 DO 1515.

O uporih tolminskih kmetov med leti 1513 in 1515 ni bilo doslej še nič znanega. Kot prvi tolminski upor se v zgodovinski literaturi navaja tisti iz leta 1542, ko so se Tolminci uprli zaradi povečanih davkov in nezadovoljstva s tolminsko duhovščino.¹ V zadnjem času pa sem v Arhivu Slovenije v Ljubljani našla dokument, ki priča, da so tudi Tolminci leta 1515 plačali globo za upor kot vsi ostali slovenski kmetje, ki so bili takrat v uporu proti svojemu izkoriščevalskemu plemstvu.² O tem sem obvestila našo zgodovinsko javnost na zborovanju slovenskih zgodovinarjev v Škofji Loki oktobra 1972. Letos spomladi pa je mariborski zgodovinar prof. dr. Jože Koropec v graškem deželnem arhivu čisto slučajno odkril gradivo, ki se nanaša na ta tolminski upor. Gradivo obsega popis hub v tolminskem gospodstvu leta 1515, ki so plačale globo za upor, zapisnik o zaslišanju tolminskih kmetov zaradi upora in sodelovanja v kranjskem uporu 1515 ter še poseben zapisnik o zaslišanju dvanajstih voditeljev tolminske kmečke zveze. Razen tega je med gradivom še zapisnik pritožb tolminskih kmetov proti tolminskemu zemljiškemu gospodu Mihaelu Neuhauserju (1511—1523), ki mu je veljal ta upor in poročilo komisarjev o preiskavi Mihaela Neuhauserja zaradi njegove krivde za ta upor. Tako zapisnik pritožb kot poročilo sta bila sestavljena šele po Neuhauserjevem odhodu iz tolminskega gospodstva leta 1523/24. Vse to gradivo se sedaj nahaja v graškem deželnem arhivu. Uvrščeno je v arhiv Dvorne komore, Sachabteilung, Görz, Gradisca u. Istrien, karton 116/1-3. V splošnem inventarju tega arhiva je gradivo zabeleženo še pod oznako Tolminsko gospodstvo, 1511—1633, urbarji iz leta 1515 in ca. 1600.³ Tov. dr. Koropec je obdelavo gradiva ljubeznivo prepustil avtorici te razprave, za kar se mu najlepše zahvaljujem. Zahvaljujem se tudi Sekretariatu za finance pri IS SRS, ki je s finančno podporo omogočil kopiranje tega gradiva in s tem omogočil izid te razprave. Kopije gradiva hrani Arhiv Slovenije v Ljubljani.

O značaju zgoraj navedenih virov pa naj pripomnim naslednje: precejšen del pričujoče razprave sloni na pritožbah tolminskih kmetov proti tolminskemu gospodu Mihaelu Neuhauserju, ki so jih predložili

¹ B. Grafenauer, Kmečki upori na Slovenskem, Lj. 1962, str. 175.

² Vicedomski arhiv 1/97a, Görz u Gradisca, ASLj.

³ Gesamtinventar des steiermärkischen Landesarchiv, Graz 1959, str. 165.

komisarjem po uporu 1515 in po Neuhauserjevem odhodu iz gospostva 1523. Slednje pritožbe so številnejše od prvih ne samo zato, ker so se po uporu 1515 nabrale še nove pritožbe, temveč predvsem zato, ker so se kmetje po Neuhauserjevem odhodu iz gospostva 1523 upali povedati komisarjem več o njegovem terorju nad kmeti kot l. 1515, ko je bil še tolminski gospod in bi se mogel zaradi prehudih obtožb nad njimi še maščevati. Za vse pritožbe pa velja predvsem tale pripomba: v vsaki pritožbi, četudi je v bistvu resnična, se izpušča tisto, kar bi moglo tožitelja le malo obremenjevati, dodaja pa ono, kar obtoženca čimbolj obremenjuje. Da se more ugotoviti čista resnica je treba zaslišati obe sprti stranki. Neuhauser pa se ni pustil zaslišati. Razen tega pa so se tolminski kmetje skušali s svojimi pritožbami na oblast, otresti vsake krivde za svoje upore v letih 1513 do 1515.

Ko so Benečani leta 1420 napravili konec svetni oblasti oglejskega patriarhata v Furlaniji in Istri, je prišlo pod njihovo oblast tudi Tolminsko, ki je bilo pod patriarhi že celih 400 let. Benečani so za Furlanijo postavili posebno namestništvo v Vidmu, vendar pa Tolmin ni spadal nikoli pod njega. Oblast nad Tolminom si je lastil Čedad v Furlaniji, ki je dobil Tolminsko od oglejskega patriarhata v zastavo 1377, vendar pa mu ga ni nikoli vrnil. Čedadcem je ostal Tolmin tudi pod Benečani, zato pa so morali na lastne stroške čuvati in braniti tolminski grad pred napadi sovražnikov. Benečani so si pa tudi pridržali pravico do rudnega bogastva na tolminskih tleh, zato so 1493 izdali dovoljenje neki nemški rudarski družbi, da je po izsleditvi živo-srebrne rude na idrijskih tleh smela to rudo tudi izkopavati. Od nakopane rude so Benečani pobirali desetino in dac od živega srebra in cinobra, izvoženega v Benetke.⁴

V petnajstem stoletju pa se je v Posočju okrepila tudi oblast avstrijskih Habsburgovcev, ki so leta 1500 prišli v posest Gorice z njenim teritorijem. Tudi benečansko-habsburška vojna (1508—1516), ki se je formalno pričela zato, ker so Benečani zabranili cesarju Maksimiljanu I. prehod skozi svoje ozemlje na kronanje v Rim, je poleg ostalega tudi borba tega cesarja za razširitev jugozahodnih mej rimsko-nemškega cesarstva na račun benečanske republike. Že v prvi polovici 14. stoletja so Habsburžani želeli priti preko Tolminskega po najkrajši poti s Koroške na severni Jadran, vendar pa se jim takrat to ni posrečilo. Šele med benečansko vojno so zasedli Tolminsko, toda razen tolminskega ozemlja in Gradiške ter mesteca Marano v Furlaniji niso mogli iztrgati Benečanom nobenega kraja več, avstrijske meje proti Benečanom pa so ostale na Tolminskem do konca 18. stoletja (1797).⁵

Že drugo leto benečanske vojne (1509) so cesarske čete pod vojvodom Erikom Brunšviškim zasedle Tolminsko, ki je z wormskim mirom

⁴ M. Kos, Tolminski urbar iz l. 1377, Urbarji Slovenskega Primorja IX v zbirki Srednjeveški urbarji za Slovenijo II (1948), str. 40—46, isti, Tolminsko, Enciklopedija Jugoslavije 8, str. 346, B. Grafenauer, Zgodovina slovenskega naroda III (1956), str. 7—8, S. Rutar, Zgodovina Tolminskega, Gorica 1882, str. 58—59, M. Verbič, Rudnik živega srebra v Idriji do konca 16. stoletja, inav. disertacija v Ljubljani, Fil. fak. 1965 (ciklostil).

⁵ M. Kos, Tolminski urbar, str. 41, isti, Tolminsko, str. 346, B. Grafenauer, Zgodovina slovenskega naroda, str. 7—8.

1521 dokončno prišlo pod avstrijsko oblast. Cesarske čete so imele Tolminsko zasedeno do marca meseca 1511, potem pa so se umaknile, ker je tolminsko gospostvo postalo deželno-knežje gospostvo, ki so ga avstrijski vladarji dajali v zastavo in zakup vrsto let.⁶

Pod oglejskimi patriarhi in Benečani je bilo Tolminsko razdeljeno na Bovško, Kobariški kot in tolminsko gospostvo. Bovško, ki je bilo tudi pod avstrijsko oblastjo poseben okraj ali glavarstvo, ni spadalo pod oglejsko Tolminsko razen župe in vasi Čezsoča in čezsoškega Loga, ki sta spadala pod Tolmin že leta 1377 in sta bila z njim združena še v 17. stoletju. Bovški kot je v začetku 16. stoletja obsegal župo in vas Trnovo s 3 kmetijami in 1 domcem, župo in vas Srpenico s 4 celimi in 1 polovično kmetijo in 2 domcema, vas Žago z 1 kmetijo, župo in vas Plužno s 5 kmetijami in 1 domcem, župo v Dvoru s 7 celimi kmetijami in 2 polovičnima kmetijama in 2 domcema, župo v Velikem Bovcu s 7 celimi in 21 polovičnimi in 3 četrtinskimi kmetijami in 6 domci, župo v Malem Bovcu z 2 celima kmetijama, 18 polovičnimi in 1 četrtinsko kmetijo in 5 domci, župo in vas Koritnico s 3 celimi, 3 polovičnimi in 1 četrtinsko kmetijo, vas Log v bovški soteski s 3 domci in vas Spodnji Log z 1 polovično kmetijo in 3 domci, skupaj torej 110 kmetij in domcev s 103 kmeti. Dolina Trente takrat še ni bila naseljena.⁷

Bovško je že izza patriarhovih časov uživalo poseben položaj. Benečani so ga uredili kot gastaldijo potem, ko so jurisdikcijo na bovških tleh odvzeli samostanu Rožac v Furlaniji, ki je bil teritorialni zemljiški gospod na bovških tleh. Razen pod Rožac so Bovčani spadali še pod videmske in čedadске plemiče in meščane ter pod čedadski kapitelj. Štirje ali pet kmetov je imelo svoje kmetije v last in so od njih plačevali le desetino. To so bili kmet Vendelin Mihelič iz Dvora, Jakob Mihelič in Ulrik Kutin iz Bovca in Urban Mlekuš iz Koritnice. Kmet Lazar iz Bovca je plačeval činž kmetu Silvestru Černotu iz bovškega kota.⁸

Oblast benečanskega gastalda na bovških tleh ni bila posebno priljubljena med bovškim prebivalstvom. Ko je cesarska vojska 1509 prišla v bovško sotesko, jo je ljudstvo z navdušenjem pozdravilo. Že prej pa so Bovčani poslali svoje odposlanstvo v Trbiž, kjer so se pogajali s koroškim deželnim upraviteljem Vidom Velzerjem o predaji Bovca Avstrijcem. Za podreditev avstrijski oblasti so zahtevali, da jim potrdijo njihove stare pravice in svoboščine in da jim ne nalagajo novih bremen. Cesar Maksimiljan I. jih je oprostil davkov ter jim je dal pravico razpolaganja z gozdovi, obratno pa so Bovčani obljubili, da bodo bovško sotesko, skozi katero je vodila važna trgovska pot na Predil, Sočo in Nadižo, branili pred Benečani. To obljubo so tudi držali. Cesar-skim komisarjem, ki so 1515 objezdili Tolminsko in Bovško, so s ponosom pripovedovali, kako so brez koroške pomoči, ki jim je bila ob-

⁶ Stanovski arhiv, fasc. 211 za l. 1509, ASLj, poročilo deželno-knežjih komisarjev o preiskavi Mihaela Neuhauserja iz l. 1524, B. Grafenauer, Zgodovina... str. 8.

⁷ Seznam hub na Tolminskem in Bovškem 1515, M. Kos, Tolminski urbar, str. 13 in 84, A. Mell, Görz und Gradisca v Erläuterungen zum historischen Atlas der Alpenländer I/4, Wien 1929, str. 275.

⁸ S. Vilfan, Pravna zgodovina Slovencev, Lj. 1961, str. 333, seznam hub na Tolminskem in Bovškem iz l. 1515, Rutar, c. d. str. 37, 103, 140.

ljubljeni v primeru sovražnikovega napada; pognali v beg okrog 1500 mož močno benečansko vojsko, ko se je približala soteski, da jo napade in zavzame. Številčno nadmočnega in dobro oboroženega sovražnika so Bovčani s strašanskim vikom in krikom tako prestrašili, da se je ta, misleč, da ima opravka z nadmočnim nasprotnikom, obrnil in se pognal v beg ter ni več poskušal zavojevati bovškega kota.⁹

Kobariški kot, ki je v začetku 16. stoletja imel ca. 100 kmetij, tudi ni spadal pod tolminsko gospostvo. Najstarejši tolminski urbar iz l. 1377 nima vpisanih kmetij iz tega področja. Oglejski patriarhi so kmetije v kobariškem kotu prav tako podelili v fevd raznim cerkvenim ustanovam in svetnim gospodom na furlanskih tleh, kot so to napravili na bovških tleh (npr. rožaškemu samostanu, videmskim in čedadskim plemičem in meščanom ter domačim cerkvam in župnijam). Po zgledu Bovčanov so se tudi Kobariščani leta 1509 brez odpora podali pod avstrijsko oblast, zato jim je cesarski vojvoda Erik Brunšviški v vladarjevem imenu potrdil njihove stare pravice in navade. Dovolil jim je znižanje davčnih bremen za eno četrtno ter jih je oprostil davka na sol.¹⁰

Podobno taktiko kot na Bovškem in Kobariškem je cesar Maksimilijan I. med benečansko vojno uporabil tudi v tistih delih Furlanije, Istre in Krasa, ki še niso bili v njegovih rokah, da bi si pridobil simpatije prebivalstva, ki se naj bi v odločilnem trenutku izreklo za njegovo oblast. Novoimenovanim komisarjem za Furlanijo, Istro in Kras je 1511 naročil, da naj med tem ljudstvom vneta širijo propagando za rimskokenoškega cesarja in Avstrijo. V ta namen naj jim obljubijo potrditev njihovih starih pravic in svoboščin ter znižanje davčnih bremen za eno četrtno ali pa celo za eno polovico od tistih, ki so jih imeli pod Benečani. Pripomnil pa je, da bo ta njegov popust pri davkih veljal le začasno in da bodo morali zlasti Furlani kasneje plačevati enake davke kot ostalo prebivalstvo na habsburških tleh, oziroma še več, da bodo razbremenili tiste dežele, ki morajo sedaj za benečansko vojno največ plačevati. Komisarjem pa je zagotovil, da jih bo zaradi obljub danih ljudstvu, vzel v svojo zaščito.¹¹

Morda je imela ta propaganda cesarskih ljudi med furlanskim prebivalstvom za posledico upor furlanskih kmetov 1511 na posestvih Benečanom naklonjenih plemičev Villalta, Spilimbergo, Brazza, Arcano, Susans, Colloredo, Tarcento itd., vendar pa Pier Silverio Leicht, ki o tem uporu obširneje poroča, nič ne opozarja na to možnost. Cesarska vojska naj bi kmečke upore v Furlaniji izkoristila za čim hitrejšo zavojevanje Furlanije, ki jo je cesar že od nekdaj smatral za svoje ozemlje, vendar pa do tega ni prišlo, ker so bili upori furlanskih kmetov 1511 s strani plemstva in benečanske vojske hitro in krvavo zatrti.¹²

⁹ Iz poročila Bovčanov cesarskim komisarjem 1515, Rutar, c. d. str. 85–86, 140. O uporabi kmečkih čet v defenzivne in ofenzivne namene v Furlaniji in Istri glej Pier Silverio Leicht, *Un movimento agrario del Cinquecento*, *Revista italiana di sociologia* XII (1908), vol. 6, str. 835–834 in S. Vilfan, *Koprski glavar Slovanov*, *Kronika* II (1954), str. 28–29, isti, *Pravna zgodovina Slovencev*, str. 216.

¹⁰ M. Kos, *Tolminski urbar iz l. 1377*, *Tolminski urbar iz l. 1624*, ASLj., Rutar, c. d. str. 37–42, 85–86.

¹¹ Orig. listina, 1511, 24. 2., Freiburg, ASLj.

¹² Pier Silverio Leicht, c. d. str. 830–844.

Tolminsko gospostvo je v začetku 16. stoletja štele ca. 800 kmetij in košanij. Od nastanka najstarejšega tolminskega urbarja iz l. 1377 pa do začetka 16. stoletja se je gospostvo povečalo samo za nekaj novih naselbin: podbrdsko in volčansko Bačo in idrijsko župo. Podbrdska Bača je bila 1515 župa in vas s 4 polovičnimi kmetijami in košanijami; volčanska Bača pa je bila samo vas s 4 košanijami, ki so spadale pod župo v Modreji. Idrijska župa je 1515 obsegala 13 celih kmetij, 2 polovični in 2 podružnika. S kolonizacijo ozemlja ob zgornji Idriji se je pričelo že sredi 14. stoletja, vendar pa ni bila še nobena od idrijskih kmetij vpisana v tolminski urbar iz l. 1377. Rudarska Idrija, ki se kot naselbina omenja v virih že 1493, tudi ni vpisana v seznam podložnikov tolminskega gospostva iz l. 1515. Zabeleženo jo ima šele tolminski urbar iz l. 1598, vendar pa ločeno od glavnega tolminskega urbarja, ker so rudarsko Idrijo, v urbarjalnem pogledu takrat še šteli med novine in rovte tolminskega deželskega sodišča, ki pa so bili v letih nastajanja oproščeni činza in drugih dajatev.¹³

Pod teritorialnega zemljiškega gospoda, to se pravi pod tolminskega gospoda, je spadala le slaba polovica tolminskega teritorija, vse ostalo ozemlje pa je pripadalo raznim že zgoraj omenjenim fevdalcem, ki so že od oglejskih patriarhov dalje prejemali v fevd posest na tolminskih tleh. Kot rečeno, je ves bovški in kobariški kot spadal pod te fevdalce, pa tudi marsikatera kmetija v tolminskem gospostvu je pripadala činžnemu gospodu, ki ni bil tolminski gospod. Med te fevdalce, ki so imeli v 16. stoletju največjo zemljiško posest v tolminskem gospostvu, štejemo tudi družbo čedadskih plemičev, nazvano tolminski konsorti, ki so od wormskega miru (1521) dalje pa do konca 16. stoletja pobirali činž tudi na tleh rudarske Idrije.¹⁴

Avstrijske oblasti so na Tolminskem in Bovškem ohranile enako upravno ureditev kot je bila pod oglejskimi patriarhi in Benečani. Obe omenjeni področji sta bili urejeni kot gastaldiji ali glavarstvu z gastaldom ali glavarjem na čelu. Na Bovškem so, kot rečeno, vpeljali gastalda Benečani, ki pa je bil samostojnejši od tolminskega glavarja. Medtem ko se je tolminski glavar postopoma podrejal goriškemu glavarju, je bil bovški glavar nezavisen od goriškega; ter je vse svoje naredbe pošiljal v Gradec na potrditev.¹⁵

Tolminski glavar je imel nalogo, da je zastopal koristi deželnega kneza na tolminskih tleh. Paziti je moral na varnost meje proti Benečanom, ščititi tolminske podložnike pred izkoriščanjem zemljiškega gospoda in drugih činžnih gospodov, nadzorovati upravo in pobirati deželnoknežje dohodke na tolminskih tleh, predvsem pa je moral opravljati sodne funkcije, kolikor niso pripadale tolminskemu deželskemu sodišču in drugim patrimonialnim sodiščem na tolminskih tleh. Njegovo upravno in sodno področje je bilo vse tolminsko ozemlje, ne glede na

¹³ Seznam hub v tolminskem gospostvu iz l. 1515, Tolminski urbar iz l. 1598, ASLj., M. Kos, Tolminski urbar, str. 17—18, 49—85, Tolminski urbar iz l. 1598, original v AS, M. Verbič, Rudnik živega srebra v Idriji . . .

¹⁴ Iz poročila cesarskih komisarjev o preiskavi Mihaela Neuhauserja, 1524, Rutar, c. d. str. 37—42, 144—146, M. Kos, Tolminski urbar, str. 24—25, M. Verbič, c. d.

¹⁵ Iz zapisa pritožb tolminskih kmetov iz l. 1515 in 1524, Rutar, c. d. str. 29—30, Vilfan, Pravna zgodovina, str. 215—216, 333.

to, kateremu činžnemu in patrimonialnemu gospodu je pripadalo. Vojvoda Erik Brunšviški je 1509 postavil Albrehta Schrota za glavarja na tolminskih tleh, na Bovškem pa Krištofa Senuša. Albrecht Schrot je bil tudi po odhodu vojvode Brunšviškega iz Tolmina nekaj let tolminski glavar. Ker pa je dobival plačo za svojo službo od tolminskega zemljiškega gospoda namesto od cesarja, je delal bolj za fevdalčevo kot pa cesarjevo korist, kar so najbolj občutili podložniki.¹⁶

Razen glavarjevega sodišča, pod katerega so spadale vse važnejše civilne in kazenske zadeve in krvno sodstvo, so na tolminskih tleh obstajala še patrimonialna sodišča tolminskih fevdalcev za nižje sodstvo. Za tolminsko gospostvo je obstajalo deželско sodišče s sedežem v Tolminu. Pod to sodišče so spadali vsi podložniki na teritoriju tolminskega zemljiškega gospoda ne glede na to, pod katerega činžnega gospoda so spadali. Na tem sodišču je sedelo dvanajst sodij ali sodinov (sodje, schöpfen), ki so bili voljeni iz vrst tolminskih županov. Kot prisedniki ali porotniki sodišča so v navzočnosti sodnika tolminskega zemljiškega gospoda pravomočno izrekli sodbe v nižjih civilnih in kazenskih zadevah. Izvršilni organ za te sodbe je bil sodnik tolminskega zemljiškega gospoda s sodnimi biriči. Prizivna instanca za sodbe tolminskega deželskega sodišča (landgericht) je bil tolminski glavar. Takšne županske pravde so bile tudi drugod po tleh nekdanjega oglejskega patriarhata, predvsem pa so znane iz Istre in Beneške Slovenije. Benečani so sodno neodvisnost Tolmincev od zemljiškega gospoda spoštovali, ter se niso vtikali v njihove sodne zadeve in tudi cesar je takoj po prihodu Tolmincev pod habsburško oblast ukazal svojim uradnikom in tolminskemu zemljiškemu gospodu, da morajo Tolmincem pustiti enako sodstvo kot so ga imeli prej. Toda že sodnik prvega zastavnega imejitelja tolminskega gospostva ni upošteval tega naročila, ampak je Tolmincem pogosto kršil pravice do lastnega sodstva s tem, da sodb dvanajstoričice ni upošteval, ampak je sodil sam po svoji volji. Ta proces prisvajanja sodstva po sodniku tolminskega zemljiškega gospoda se je na Tolminskem nezadržno nadaljeval, dokler ni prišlo do popolne ukinitve županske pravde in do sodne podrejenosti Tolmincev zemljiškemu gospodu. Kdaj se je to zgodilo, še ni znano, ter bo treba glede tega raziskovati še naprej.¹⁷

Tolminski deželski sodnik je imel tudi nalogo, da je okliceval tržne dneve in sejme pri cerkvah na cerkvenih proščenjih in žegnanjih in da je na njih izvrševal sodno oblast svojega zemljiškega gospoda. Njegova naloga je predvsem bila, da je jemal v svojo zaščito sejmarje, kramarje, in oštirje, ki so od blizu in daleč prihajali na takšne sejme prodajat svoje blago in točit vino, zato pa je od njih pobiral razne tržne takse in dac ter mitninske pristojbine. Po stari navadi je prodajal ples, predvsem pa je opravljal sodna zaslišanja zaradi tatvin in drugih prekrškov, ki so se pogosto dogajali na takih mestih, ter je sodil v prepirih in

¹⁶ Iz zapisnika pritožb tolminskih kmetov 1524, poročilo komisarjev o Neuhauscrjevi preiskavi 1524.

¹⁷ Iz zapisnika pritožb tolminskih kmetov 1524, Rutar, c. d. str. 77—78, 142, Vilfan, Pravna zgodovina, str. 211—212, 288.

pretepih med prebivalstvom. Od leta 1511 do 1523 je bil tolminski deželški sodnik Andrej Schmidt, ki je bil naseljen v podbrdski Bači. Tu je imel dve košaniji, od katerih mu je bila ena gotovo dana v brezplačen užitek za sodno službo. Vsako leto je ob Vnebohodu in na Vse sveté hodil v Veliki Breginj pri Kobaridu, kjer je okliceval semanji dan. Ob tej priliki je pobiral tudi činžne dajatve kobariškega prebivalstva.¹⁸

Tolminskemu deželskemu sodniku v pomoč sta bila dodeljena dva sodna biriča (schergen), ki sta bila naseljena na hubah v Tolminu. Za svojo službo sta imela hubi v brezplačen užitek.

V Rutu na Tolminskem je bilo nižje sodstvo zaupano posebnemu rihtarju, ki je sodil skupaj z večo. Tradicija rihtarja v Rutu sega še v dobo kolonizacije rutarskega ozemlja, ohranila pa se je še v 17. stoletju in morda še naprej. Za svojo sodno službo je bil rihtar v Rutu oproščen vseh dajatev in služnosti od svoje hube. Proti sodbi rihtarja in večje je bil mogoč priziv na tolminskega glavarja in sodnika. Medtem ko so se rutarski župani udeležili upora tolminskih kmetov proti zemljiškemu gospodu 1515, se jim rutarski rihtar ni pridružil, ampak je ves čas upora zvesto služil svojemu gospodu kot ostali sodni organi na tolminskih tleh. Skrbno je pazil, da se rutarski kmetje med uporom niso preveč povezovali z ostalimi tolminskimi kmeti. Čevljarja Jakla iz Stržišča v Rutu je kaznoval z 28 ogr. gld., ker je spremljal na poti v Gorico Petra Langa iz Bače, ki je odrekel tolminskemu zemljiškemu gospodu svojo pokorščino. Leta 1515 je službo rutarskega rihtarja opravljal kmet Nikolaj iz Granta, ki je sedel na košaniji.¹⁹

Na Tolminskem je bila v začetku 16. stoletja vsaka vas, ki je štela vsaj pet kmetij, župa z županom na čelu. Kraji z manj kmetijami so bili glede vaške samoupravne skupnosti podrejeni najbližji župi.

Tolminski župani so bili voljeni predstavniki vaške gospodarske samouprave in obenem organi deželskosodnega gospostva. Ni bilo važno, če je kak kmet na vasi pripadal fevdalcu, ki ni bil tolminski zemljiški gospod. Ker je vaš kot gospodarska in javnopravna celota spadala pod tolminsko deželskosodno gospostvo, se je funkcija župana raztezala na vse podložnike v vasi ne glede na razbiti tolminski podložniški sistem. To je S. Vilfan ugotovil za vaške župane na splošno, ta definicija pa velja za tolminske župane še posebej. Tolminski župani so predsedovali vaškim pravdam (taidingen), ki so skrbele za hišni red in poljsko varnost, razsojali so skupaj s prisodniki vaških pravnih prepirih, nalagali so globe za manjše prekrške in zapirali v vaške temnice. V slučaju večjega prestopka so bili dolžni izročiti hudodelca deželskemu sodišču v Tolminu. Bili so tudi prisodniki deželskega sodišča v Tolminu, ki je bilo pristojno za sodbe vaške pravde. Če je bil župan v sporu z vaščani, je razsojala o stvari vsa soseska ali pa tisti, ki je bil za to določen. V svojem odnosu do zemljiškega gospoda so bili nekak po-

¹⁸ Zapisnik o zaslišanju tolminskega deželskega sodnika Andreja Schmidta po cesarskih komisarjih 1524, (priloženo poročilo o preiskavi M. Neuhauserja 1524).

¹⁹ Seznam hub v tolminskem gospostvu iz l. 1515, zapisnik o pritožbah tolminskih kmetov iz l. 1515 in 1524, M. Kos, Tolminski urbar, str. 20–21, Tolminski urbar iz l. 1624, ASLj.

sreden organ med zemljiškim gospodom in podložniki. Vaščanom so objavljali in tolmačili naredbe tolminskega zemljiškega gospoda in drugih fevdalcev ter glavarja in sodnika, prevzemali pa so tudi skrb; da so se te naredbe in ukazi tudi izpolnjevali. Kmete so obveščali o tlaki ter jih razporejali na delo. Ob pojezdi so sprejemali grajskega upravitelja, oskrbnika in sodnika ter so jih pogostili v svoji hiši.²⁰

Ni znano, kakšne ugodnosti so vaški župani v začetku 16. stoletja uživali za svojo župansko funkcijo. Od svojih hub so morali plačevati činž, hoditi na tlako, stražiti mejo, bili so tudi vpoklicani pod orožje, ko je bilo treba braniti mejne gradove pred Benečani, skratka, imeli so enake obveznosti in bremena do svojega zemljiškega gospoda kot ostali kmetje na vasi. Morda so imeli v brezplačen užitek kakšno župnico, bodisi njivo ali travnik. Župnica se v tolminskem urbarju 1624 omenja, toda samo še kot dominikalna zemlja, ki jo je gospostvo redno oddajalo v zakup.

Konec 16. stoletja se župani na tolminskih tleh še omenjajo, čeprav morda niso bili več tako številni kot v začetku 16. stoletja. Ker so kmete obveščali o tlaki, ki so jo morali opraviti za tolminskega zemljiškega gospoda, so za svoje delo in skrb prejeli plačo v pogačah, ki so jih podložniki tolminskega deželskega sodišča vsako leto v določenem številu odrajtovali tolminskemu gospodu kot svojemu deželsko-sodnemu gospodu (gerichtsch pogatschen). Medtem ko je župansko prisodništvo pri deželskem sodišču po S. Vilfanu postalo žrtev recepcije, se je gospodarska vaška samouprava ohranila še naprej.²¹

Tolminski župani so bili voljeni za določeno število let, kot se zdi, za tri do pet let. Običajno je bila županska funkcija zaupana najvplivnejšim in najpremožnejšim kmetom na vasi. Ni bilo nujno, da je bil župan starosta med kmeti na vasi, moral pa je biti moder, pošten, trezen in preudaren mož, v katerega je imela zaupanje vsa vaška soséska. Kranjski puntarji so 1515 pozivali Tolmince k uporabi preko županov, po zatrtju upora pa so bili zlasti župani klicani pred cesarske komisarje, da so pod prisego izpričali vso resnico o krivicah, ki jih je tolminskim kmetom prizadejal njihov zemljiški gospod.²²

Tolminske kmetije so bile cele in polovične. Nekaj je bilo tudi četrtinskih, ki pa so bile redko samostojne; največ so bile pritiklina celih in polovičnih kmetij. Domcev na Tolminskem ni bilo, razen na Bovškem, kjer so bili precej številni, zlasti v samem Bovcu. Košanij je bilo 76, imele pa so značaj četrtinske kmetije ali kajže z malo ali nič zemlje. Praviloma je imel kmet le eno kmetijo v obdelavo, le redki so imeli dve. V tem primeru je bila druga kmetija najpogosteje četrtinska kmetija ali košanija.

Kmetije so bile kupne in zakupne. Na zakupni kmetiji kmet običajno ni imel dedne pravice, kupne kmetije pa so bile dedne ali podeljene v doživljenjski zakup. Za kupno kmetijo je moral kmet plačati

²⁰ Seznam hub v tolminskem gospostvu iz l. 1515 in zapisnik pritožb tolminskih kmetov iz l. 1515 in 1524, Rutar, c. d. str. 78, Vilfan, Pravna zgodovina, str. 217–220, 288, 333.

²¹ Iz zapisnikov pritožb tolminskih kmetov l. 1515 in 1524, Tolminska urbarja iz l. 1598 in 1624, Vilfan, Pravna zgodovina, str. 217–220.

²² Iz zaslšanja tolminskih kmetov na pritožbe iz l. 1515 in 1524.

neko kupnino, ki pa ni znašala vse vrednosti kmetije, ampak samo toliko, za kolikor je bila kmetija pod prejšnjim lastnikom, izboljšana. Izboljšavo kmetije so ob kupoprodaji ocenili posebni cenilci iz kmečkih vrst. Spremembo lastništva je moral kupec prijaviti na deželskem sodišču v Tolminu, ki je glede tega izvršilo poseben sodni postopek. Sodišče je v treh zaporednih sodnih narokih pozvalo vse tiste, ki so menili, da imajo pravico do te kmetije, da se naj javijo in dokažejo pravico do kmetije. Če se po vseh treh sodnih razglasih ni nihče javil, je kmetija pripadla kupcu.²³ Da bo stvar bolj jasna, naj iz pritožb tolminskih kmetov navedem dva primera kupnih kmetij na Tolminskem, na katerih tudi sloni zgornja trditev:

1. Gašper Matuh po domače Urbančič iz Sela pri Tolminu, ki je bil eden izmed voditeljev tolminskih kmetov v punktu 1515, je imel dve kmetiji, od katerih je bila ena zagotovo kupna. To kupno kmetijo mu je hotel deželski sodnik odvzeti zaradi upora proti zemljiškemu gospodu in jo izročiti drugemu kmetu z imenom Kocijan. Prišel je v njegovo hišo z zemljiškimi cenilci, ki so izboljšavo Gašperjeve kmetije ocenili na 14 dukatov 40 soldov.²⁴ Ta denar mu je Kocijan izročil, da bi dobil kmetijo. Gašper Matuh pa kmetije ni hotel dati iz rok, ampak se je pritožil na deželsko sodišče v Tolminu, ki je razsodilo, da mora kmetija ostati Matuhu, ker je bila kupna. Sodnik pa s to razsodbo prisednikov, sodišča ni bil zadovoljen ter je Gašperja tako oglobil, da bi bil prisiljen izročiti kmetijo Kocijanu, če ne bi sodišče zopet poseglo vmes, ter razsodilo, da Gašper ni dolžan plačati globe. Kljub temu pa je sodnik Gašperja kaznoval z novimi globami, da je bil ta prisiljen izročiti kmetijo Kocijanu, drugače bi ga zarubil. Ko pa je dal sodnik v Kocijanovem imenu na sodišču v treh zaporednih sodnih narokih oklicati, da se naj javi vsak, ki misli, da ima pravico do kmetije ter Kocijanu plača denar, ki ga je dal za kmetijo, je Gašper Matuh prišel na sodišče ter je pred sodje na mizo položil Kocijanov denar in zahteval kmetijo nazaj. Ko je sodnik to videl, je prekinil sodni postopek, češ da se mora z njim počakati do povratka tolminskega zemljiškega gospoda v Tolmin. In ko se je ta res vrnil v Tolmin, je dal predse poklicati Matuha in Kocijana, da bi se pred njim pobotala. Vendar pa do poravnave med kmetoma ni prišlo in Matuh se je zopet obrnil na sodišče. Sodnik zemljiškega gospoda pa mu je pravdo prepovedal in Matuh je kmetijo dokončno izgubil.

2. Župan Pavle Ferluga iz Volč se je cesarskim komisarjem leta 1524 pritožil, da je tolminski zemljiški gospod odzvel njegovemu bratu Filipu iz Bače grunt, na katerem je postavil novo hišo in druga po-

²³ Seznam tolminskih hub iz l. 1515 in zapisnik tolminskih pritožb iz l. 1524, Vilfan, Pravna zgodovina, str. 180—181.

²⁴ Na Tolminskem je v začetku 16. stoletja krožilo več vrst denarja: funt ali libra, renški goldinar, zlati dukat ali dukat, ogrski goldinar, markesolidi ter reparji, krajcarji, črni denarčki, češki groši, marcelli in freri. V razpravi se omenjajo predvsem funti, renški goldinarji, dukati, ogrski goldinarji in markesolidi ali šilingi. Medsebojna vrednost tega denarja pa je naslednja: funti ali libre so imeli 20 soldov, renški goldinarji so veljali 90 soldov ali 60 krajcarjev, zlati dukati ali dukati so bili vredni 124 soldov ali 80 krajcarjev. Enako vrednost, so imeli ogrski goldinarji, medtem ko je markesolidov bila vredna 120 soldov. Repar je veljal 4 krajcarje ali 6 soldov, krajcar pa je veljal 4 denarice (črne). Več o vrednosti tega denarja glej pri F. Gestriu. Mitninske knjige 16. in 17. stoletja na Slovenskem, Lj. 1972, str. 85—97.

slojja. Vzel mu ga je brez odškodnine za izboljšavo, čeprav je bila to stara tolminska navada. Prej je ta grunt pripadal čevljarju Gregorju, ki je ob svoji smrti volil cerkvi sv. Daniela v Volčah 15 dukatov. Ta denar bi moral kupec in dedič tega grunta izročiti navedeni cerkvi, toda Filip, ki je bil kupec tega grunta, tega ni storil, ker ga je dal prej zemljiški gospod usmrtiti.

V začetku 16. stoletja so bile tolminske kmetije že po večini vse kupne. Tudi na Kranjskem so ob koncu srednjega veka imeli kmetje kupne kmetije z dednim zakupom, samo da ni bilo doslej znano, zakaj so te kmetije imenovali kupne. Samo po sebi je umevno, da je tisti, ki je kmetijo izboljšal, dobil neko odškodnino za izboljšavo kmetije, če je prišla v druge roke. Po P. Blazniku se je pri delu kmetij na slovenskih tleh uveljavila dednost proti kupnini, ki je znašala 15–100 % cenilne vrednosti kupne kmetije. Kupnino so dali naenkrat ali tako, da je vsak zaporedni dedič plačal določen odstotek. Tudi na teritoriju krške škofije na Spodnjem Štajerskem in Kranjskem so kmetje, ki so v začetku 15. stoletja prevzeli kupne kmetije v dedni zakup plačali za kmetije neko kupnino.²⁵

Ob spremembi lastništva na kupni kmetiji so morali tolminski kmetje izročiti svojemu zemljiškemu gospodu nek dar ali poklon, tako imenovano primščino. Pod Benečani ta poklon ni predstavljal posebne vrednosti ter je bil bolj simboličnega značaja. Tisti, ki je kmetijo prejel, je izročil grajskemu oskrbniku enega koštruna, oni, ki jo je izročil, pa 8 do 10 soldov. Takoj po prihodu pod habsburško oblast pa so morali kmetje ob prevzemu kmetije plačati veliko več, običajno pa eno desetino od vrednosti kmetije. Tolikšno primščino so plemstvu plačevali tudi kranjski kmetje od svojih kupnopravnih kmetij in to izjemno težko breme je bilo eden od vzrokov za upor kranjskih kmetov 1515.

Nekateri tolminski kmetje so imeli svoje kmetije v last. Od njih so plačevali le desetino.²⁶

Tolminski kmetje so od svojih kmetij oddajali činž in desetino. Činž so dajali v denarju in naturalijah. Že leta 1377 je bil velik del naturalij spremenjen v denarno vrednost in tako je ostalo do začetka 16. stoletja. Od naturalnih dajatev so morali obvezno oddati kakšno glavo živine, zlasti drobnice ter nekaj malega v žitu in perutnini. Podatki o činžnih dajatvah tolminskih kmetov iz začetka 16. stoletja so zelo skopi, vendar pa zadostujejo, da iz njih sklepamo na celoto. Vnuč Gregorja Kramerja iz Modreje, Lovre po imenu, je od cele kmetije odrajtoval tolminskemu gospodu za činž 11 funtov v denarju ter eno tržno mero (kaufmas) ovsa, eno kokoš in enega kozlička. Vrednost vseh dohodkov tolminskega gospostva brez desetini so cesarski komisarji računali na ca. 3000 gld. letno.²⁷

²⁵ Iz zapisnika pritožb tolminskih kmetov 1524, Vilfan, Pravna zgodovina, str. 180, P. Blaznik, Razvoj fevdalne rente v slovenskih pokrajinah do 16. stoletja, Situla, 13 (1973), str. 38, H. Wiessner, Gurker Urbare, Wien 1951, str. LXV–LXVI.

²⁶ Iz zapisnika pritožb 1515 in 1524, seznam tolminskih hub iz l. 1515, Vilfan, Pravna zgodovina, str. 181, Blaznik, c. d. str. 38.

²⁷ M. Kos, Tolminski urbar, str. 27–28, zapisnik pritožb iz l. 1524.

Desetino, veliko in malo, je na Tolminskem pobiral čedadski kapitelj. Odrajtovalo jo je 356 kmetij, ki so nekoč spadale neposredno pod oglejskega patriarha. Vsaka od teh kmetij je morala oddati za desetino po tri tržne mere (kaufmas) pšenice, 3 tržne mere ječmena in 3 tržne mere ovsa letno, razen tega pa še 2 solda za lan. Skupni dohodek čedadskega kapitlja od tolminske desetine je na ta način znašal 1068 tržnih mer pšenice, 1068 mer ječmena in 1068 mer ovsa ali v denarni vrednosti 700 do 800 dukatov letno.²⁸

Iz dajatev za činž in desetino lahko sklepamo, da so tolminski kmetje v začetku 16. stoletja pridelovali različne vrste žitaric, zlasti pšeno, ječmen in oves. Pridelovali so tudi ajdo, ki pa je niso oddajali za činž. Čeprav je kmet včasih želel oddati ajdo za činž namesto drugega žita, če je to slabo obrödilo, je zemljiški gospod ni hotel sprejeti. Za grajske potrebe so jo pridelali dovolj na dominikalni zemlji, za prodajo pa ni bila posebno cenjena. Pridelovali so jo tudi kmetje v Furlaniji, ter je bila vedno na prodaj na trgih v Čedadu in Vidmu. Ajdo so tolminski kmetje pridelovali zlasti za dom. Če je doma slabo obrödila, so jo kupovali v Čedadu. Med benečansko vojno je kmet Urban Godec iz Drežnice kupil en tovor ajde v Čedadu, ker mu je domača ajda slabo obrödila, na poti domov pa so mu jo odvzeli grajski hlapci kot tihotapsko blago.²⁹

Razen s poljedelstvom so se Tolminci pečali tudi z živinorejo. Dobra in obilna krma s številnih in razsežnih tolminskih travnikov, pašnikov in planin je živinorejo na tolminskih tleh še posebno pospeševala. Tolminski kmetje so redili veliko število konj in goveda vsake vrste, zlasti pa vole in mlado govedo (junce in junice). Razširjena je bila tudi svinjereja, predvsem na reja ovac, kostrunov in koz. Govedo, konji, kostruni in kozlički ter mlečni proizvodi, zlasti sir, so bili glaven izvozni predmet tolminskega kmeta. Del te živine, zlasti drobnico (kostrune in kozličke), ter sir so morali tolminski kmetje oddati za činž, manjši del je ostal doma za domačo porabo, levji delež tolminskih živinorejskih proizvodov, zlasti živine pa so izvozili v Furlanijo, posebno v furlanski mesti Čedad in Videm. Tu so bili številni veliki sejmi za furlansko živino, na katerih je bila tolminska še posebno cenjena. S prodajo živine v Furlanijo so se bavili bodisi sami kmetje, ki so živino zredili, ali pa so, ta posel, prepuščali prekupčevalcem. Skozi mitnico na Bači so vsako leto izvozili po več tisoč glav žive ali zaklane živine. Med zadnjo je šteti zlasti kostrune in kozličke. Dogajalo se je, da so trije ali štirje prekupčevalci tolminske živine naenkrat gnali skozi mitnico na Bači, kar 400 do 500 glav živine. Med benečansko vojno (1508—1516), ko je bila vsaka kupčija z Lahi prepovedana, so Tolminci vso živino na furlanska tla pretihotapili. Seveda so bili pri tem prepovedanem poslu največkrat odkriti in prijati ter občutno kaznovani, vendar pa jim to ni jemalo poguma. S tihotapstvom živine niso prenehali niti ob koncu benečanske vojne, ko je bila kupčija z benečanskimi kraji zopet dovoljena. Ker pa so morali takrat od izvožene živine in pridelkov plačevati mitnino in

²⁸ Iz poročila cesarskih komisarjev 1524.

²⁹ Iz tolminskih pritožb l. 1515 in 1524.

spremščino, kar se pod Benečani ni dogajalo, so svojo živino še naprej tihotapili preko meje. Med benečansko vojno in po njej so se z izvozom tolminske živine v Furlanijo bavili najbolj naslednji tolminski kmetje in prekupčevalci: Valentin Kavčič iz Čiginja, Tonek Popek (Papež), iz Kneže, Peter Ošebek iz Ponikev in Jurij Šorli iz Sel nad Podmelcem. Valentin Kavčič je izvažal na Laško konje, vole, koštrune in zaklane kozličke. Njegov dolgoletni družabnik v živinski kupčiji je bil Peter Ošebek. Ta je bil zaradi tihotapstva od tolminskega zemljiškega gospodara Mihaela Neuhauserja, njegovega sodnika in glavarja tolikokrat kaznovan, da je zaradi tega prišel ob vse svoje premoženje. Po benečanski vojni 1516 je skupaj s Tonekom Popekom in Petrom Pavlinčičem gnal 83 juncev skozi mitnico na Bači. Ker je eden od njih na mitnici zamolčal nekaj glav živine, da bi mu ne bilo treba plačati vse spremščine in mitnine od svoje živine, je bil kaznovan tudi Peter Ošebek s 13 dukati globe. Zaradi sodelovanja v tolminskem puntu 1514/15 je bil Peter Ošebek zaprt in izpuščen na svobodo šele potem, ko je tolminskemu glavarju plačal 51 1/2 dukata globe. Za primščino je moral plačati svojemu zemljiškemu gospodu 25 ren. gld. in tudi drugače mu je sicer bogato imetje zaradi neprestanih kazni hitro kopnelo.³⁰ Ob koncu Neuhauserjevega gospodstva v Tolminu 1523 je bil že čisto brez vsakega premoženja. Kljub temu ni klonil. Še v kasnejših letih se je bavil z izvozom živine v Furlanijo. Skupaj s Tonekom Popekom iz Kneže je bil 1536 vpisan v računsko knjigo deželnoknežje mitnice na Bači, ker je plačal mitnino za živino izvoženo v Furlanijo.

Kot je iz navedene mitninske knjige razvidno, pa so tisti čas izvažali svojo živino v Furlanijo še drugi kmetje kot npr. Mihelič, Gale, Košorok, Krivic, Rijavec ali Erjavec, Rojec, Kogoj in drugi, ki jih lahko štejemo za Tolmince. Navedeni priimki so bili namreč v začetku 16. stoletja zelo razširjeni na Tolminskem, razen tega pa se je od začetka 16. stoletja dalje trgovski promet na daljavo skozi Bačo zelo skrčil zaradi uvedbe prisilnih poti na Trst in se je omejil le na lokalno kmečko trgovino, v kateri so prevladovali tolminski in loški kmetje.³¹

Tolminci so živino, izvoženo na Laško, nakupovali tudi na Kranjskem, posebno na loških tleh in v okolici Kranja. Nakupovali so mlado govēdo, zlasti vole za rejo. Te so doma dobro poredili in spitali, potem pa so jih z dobičkom prodali v Furlanijo. Za živino, nakupljeno za domače potrebe, so bili na Kranjskem oproščeni mitnine; ko so to živino iz Tolminskega izvozili v Furlanijo, pa tudi niso plačali nobene mitnine in carine, ker so jo prijavili kot doma vzrejeno živino. Te mitninske olajšave so Tolminci uživali še pod Benečani, ko pa so prišli pod habsburško oblast, so bili glede mitnine in carine za živino izenačeni s kranjskimi kmeti.

Do benečanske vojne so bili kranjski kmetje glede mitninskih olajšav nekoliko na slabšem kot Tolminci. Oproščeni so bili mitnine le za živino, ki so jo kupili za domače potrebe, medtem ko so za izvoz

³⁰ Glej op. št. 29.

³¹ Iz pritožb tolminskih kmetov 1524, Gestrin, Mitninske knjige, str. 59 in 102–126, isti, Trgovina slovenskega zaledja s primorskimi mesti od 13. do konca 16. stoletja, Lj. 1965, str. 93–96.

živine v Italijo ali kam drugam plačevali enake mitninske in carinske pristojbine kot domači in tuji trgovci z živino. Po benečanski vojni, nekateri pa celo med njo, so kranjski kmetje izgubili še to mitninsko olajšavo ter so morali plačevati vsako od obeh mitnin in carin.³² Freisinski škof Filip se je že 1514 pritožil cesarskim komisarjem v Ljubljani, ker so morali loški podložniki že dalj časa plačevati mitnino za živino, ki so jo nakupovali v kranjski okolici in so jo skozi kranjsko mitnico peljali domov, češ da se kaj takega ne dogaja nikjer drugod na kranjskih tleh; vendar pa ni nič zaleglo, ker je bila tudi drugim kranjskim kmetom ta olajšava kmalu odvzeta.³³

Tolminski kmetje so se bavili tudi s tovarništvom. Tovorili so zlasti vino iz Čedad in goriških Brd v Tolmin, Bovec in Kobarid za domače krčmarje, ki so se v teh krajih zaradi cvetoče krčmarske obrti sčasoma zelo pomnožili. Številnim mimoidočim trgovcem in potnikom, pa tudi kmetom, obrtnikom in meščanom, ki so od blizu in daleč potovali skozi Tolminsko v Furlanijo, Benetke in Italijo in nazaj, so nudili prenočišča ter okrepčila, zlasti pa so jim postregli s sladko furlansko kapljico in cenjenim briškim vinom. Vino iz Furlanije in Brd pa so tolminski kmetje tovorili tudi za koroške krčmarje prav do Linza in severne koroške meje. Dovažali so vino tudi za grad. Pod Benečani jim je grajski oskrbnik tovarnino plačal, že prvi zastavni imejitelj tolminskega deželnoknežjega gospostva pa jih je glede tega obremenil s tlako. Tolminci so tovorili tudi razno trgovsko blago za tuje trgovce in meščane, ki so skozi Tolminsko potovali po kupčijskih poslih v Čedad, Videm, Benetke in druge kraje v Italiji in nazaj. Živahen trgovinski promet skozi Tolminsko na morje in obratno sta pospeševali dve važni poti, od katerih je ena prihajala s severa, to je iz Nemčije in Koroške ter je vodila po Kanalski dolini k morju, druga pa je prihajala iz vzhoda, to je iz Ogrske in Hrvaške ter je na Štajerskem pri Ptujju prestopila na slovenska tla. Odtod je bila speljana na Gorenjsko in naprej na Tolminsko. Pri Kobaridu na Tolminskem sta se obe cesti združili v eno, ki je vodila potem v furlanski Čedad in Videm in odtod v Benetke.³⁴ Tolminci v bližini rudarske Idrije so bili zavezani k prenašanju tovorov idrijskega živega srebra in cinobra v Benetke, Trst in Beljak in k donašanju živeža, posebno žita za idrijske rudarje.³⁵

Poljedelstvo, živinoreja in z njo zvezana kupčija z živino ter tovarništvo so Tolmincem donášali dober in stalen dohodek, zato je bil marsikateri tolminski kmet ob koncu 15. stoletja ugleden in premožen mož. Marsikak tovarovina, ki ga je kupil v Čedadu ali v goriških Brdih, je zapeljal domov, da ga je porabil doma. S prihranjenim denarjem je »kupil« kmetijo v doživljenjski ali dedni zakup; ali pa jo je kupil v last skupaj s činžem. Njegova družina običajno ni poznala lakote. Če je

³² Iz zapisnika pritožb 1515 in 1524, Stanovski arhiv, fasc. 211, za l. 1514, ASLj., Gestrin, Kmečka trgovina kot ozadje kmečkih uporov, Situla 13, str. 60.

³³ Iz zapisnika pritožb 1515 in 1524, Rutar, c. d. str. 71, 150; 158, 159, Gestrin, Mitninske knjige, str. 59.

³⁴ M. Verbič, c. d. in ista, Fabrikacija cinobra v Idriji, Kronika XIX/1971, str. 20 in Idrijski razgledi, letnik 16, 1971, str. 38.

³⁵ Iz zapisnika pritožb 1515, 1524.

žito doma slabo obrodilo, ga je kupil v Čedadu. Pogosto se je udeleževal shodov na cerkvenih proščenjih in žegnanjih doma in izven tolminskega teritorija zlasti v Furlaniji. Njegova najbolj priljubljena romarska božja pot je bila Stara gora pri Čedadu, obiskoval pa je tudi nekoliko bolj oddaljeno Marijino cerkev v Rekanatu v Furlaniji. Po končanih verskih obredih se je s svojimi znanci in prijatelji rad zadržal in poveselil v bližnjih krčmah in vinotočih, kjer je potrošil marsikak dukat, ki si ga je prislužil med letom. Med veseljačenjem je med zbranimi kmeti neredko prišlo do prepиров in preteпов, v katere je morala poseči tudi sodna oblast, da je vročekrvneže spravila zopet k pameti. Samo po sebi je umevno, da so prekrški javnega reda stali tolminskega kmeta veliko denarja.

* * *

Ko so Tolminci leta 1509 prišli pod Habsburžane, so zaradi obljub, ki so jih dobili od njih, upravičeno pričakovali, da bodo svoj ugoden gospodarski položaj, ki so ga imeli pod Benečani, obdržali še naprej, če ne celo izboljšali. Vendar so se hudo zmotili.

Tolminsko je bilo pod Benečani eno izmed obrobnih pokrajin benečanske republike na meji proti habsburškim deželam. Zaradi velike oddaljenosti od Benetk in neprestane angažiranosti na drugih krajih širne beneške republike, se moč benečanskega doža na Tolminskem skoraj ni občutila. Benečani so pustili Tolmincem stare svoboščine in navade, ki so jih imeli še pod oglejskimi patriarhi, razen tega pa so jim nudili najširše mitninske in carinske olajšave za izvoz živine in drugih pridelkov v Furlanijo, odkoder so uvažali vino, žito in druge potrebščine za dom in za preprodajo. Obojestranska blagovna zamenjava se je vršila v popolno zadovoljstvo Furlanov in Tolmincev. Tudi Čedadci, ki so bili zemljiški gospodi na tolminskih tleh, niso izvajali nobenega posebnega pritiska na tolminsko prebivalstvo. Večinoma so prebivali izven tolminskega teritorija ter so prihajali na Tolminsko pobirat le davščine ali pa branit grad pred sovranžiki, drugače pa mirnega tolminskega prebivalstva nišo vznemirjali z nobenimi novotarijami.

Ko pa so Tolminci prišli pod habsburško oblast, se je marsikaj spremenilo. Ker se je benečanska vojna po l. 1509 nadaljevala še vrsto let, so z njo nastopile marsikatere nevšečnosti in težave, ki so tolminsko prebivalstvo občutno prizadele. Še dve leti po zasedbi tolminskega teritorija po cesarskih četah, so nenasitni in slabo plačani cesarski najemniki neusmiljeno plenili po tolminskih vaseh in stregli po življenju mirnemu tolminskemu prebivalstvu. Najbolj pa je Tolmince prizadela stroga prepoved trgovanja z benečansko Furlanijo in drugimi benečanskimi kraji. S tem, da so Tolminci izgubili svoj trg v Furlaniji, Gorica in Kanal pa nista mogla prevzeti niti del tolminskega blaga, je bil življenjski obstoj tolminskega prebivalstva naravnost ogrožen. Svoj edini izhod iz te nevšečnosti so videli v tihotapstvu blaga v Furlanijo. Začeli so vsevprek tihotapiti živino v benečansko Furlanijo, odtod pa so prav tako po skrivnih poteh dovažali vino in žito za lastno uporabo. Proti

temu pa je z vso odločnostjo nastopil tolminski glavar. Skupaj s cesarsko soldatesko je nadzoroval vsa pota, ki so vodila v Kobarid ali mimo Kobarida na benečanska tla. Zlasti je pazil na kobariške kmete; ki so zaradi bližine meje imeli najlepšo priložnost za nemoteno tihotapstvo živine v Čedad. Matevža Klobusina iz Spodnje Borjane je zaradi tihotapstva živine kaznoval s 16 dukati globe, Obedu Kurinčiču iz Sužida na kobariških tleh pa je zaplenil 50 volov, ko jih je tihotapil preko meje. Tomaža Felca iz Starega sela je tolminski glavar obsodil na 44 dukatov, zakaj je bil kaznovan, pa ni vedel povedati komisarjem ob zaslišanju 1524, ker je minilo že preveč let, da bi se mogel tega spomniti. Podobno kot tihotapstvo živino je tolminski glavar zaplenil tolminskim podložnikom tovore vina in žita, ki so jih na povratku iz Furlanije tvorili domov za domačo uporabo. Da bi tihotapstvo čimbolj zatrl, je tolminski glavar kaznoval tudi kmete, ki so bili samo osumljeni tihotapstva, čeprav so svojo nedolžnost pred sodiščem dokazali in so bili oproščeni vsake kazni. Klement Soseb iz Volč npr. je bil trikrat pred tolminskim deželnim sodiščem obtožen tihotapstva, pa je bil vsakokrat oproščen kazni zaradi pomanjkanja dokazov. Kljub temu ga je glavar Schrot kaznoval z 11 ogr. gld. denarne kazni, razen tega pa mu je odzvel še 2 vola vredna 12 ogr. gld.

Med benečansko vojno je bil tudi strogo prepovedan vsak osebni stik tolminskega prebivalstva z onimi, ki so še ostali pod benečansko oblastjo. S to prepovedjo sta habsburška oblast in cesarska vojska že v naprej hoteli preprečiti vsako možnost, da bi Tolminci ob stiku z ljudmi onkraj meje mogli izdajati sovražniku obrambne in vojaške položaje cesarske vojske. Vendar pa ta odlok ni imel pravega učinka, ker so si Benečani lahko preskrbeli take podatke od drugod, samo če so hoteli. Toliko bolj pa je bilo z njim prizadeto mirno tolminsko prebivalstvo, zlasti tisti Tolminci, ki so imeli svoje ožje sorodstvo na drugi strani meje, pa se z njimi niso mogli sestajati, kot po navadi. Prizadeti so bili tudi tisti kmetje, ki so imeli svoje poslovne zveze s prebivalstvom onkraj meje ter so zaradi tega trpeli v gmotnem pogledu. Marsikateremu tolminskemu kmetu so poslovni ljudje onkraj meje dolgovali denar za kupčijske posle, ki jih je z njimi sklenil še pod Benečani, zaradi zapore meje pa tega denarja od njih ni mogel izterjati. Končno so bili zaradi tega odloka prizadeti tudi številni Tolminci, ki so vsako leto radi pohiteli na cerkvena prošenja in žegnanja onkraj meje. Če je bil kdo od Tolminec zasačen na prehodu preko meje, ali je bil osumljen, da je bil na drugi strani meje, je bil občutno kaznovan. Urban Čibahel iz Kreda pri Kobaridu je moral bovškemu glavarju Krištofu Senušu plačati 60 dukatov globe, ker je nekim koroškim tovarnikom pripomogel, da so jim Lahji vrnili zaplenjene konje, Gregor Munih iz Sel nad Podmelcem pa je moral glavarju plačati 11 dukatov globe, ker je šel k svojim dolžnikom onkraj meje terjat svoj denar. Po 3 ogr. gld. kazni so morali plačati kmetje, ki so šli brez dovoljenja na romanje na Staro goro pri Čedadu; župan, ki jih je spremljal in je za to prepoved enako

³⁶ Glej op. št. 35.

vedel kot kmetje in bi se je moral še bolj držati, pa je bil za svoj prestopak še bolj kaznovan. Župan iz Selc pri Tolminu, Peter Skočir po imenu, je bil glede tega prestopka kaznovan s 45 ogr. gld. globe, njegovi sovaščani pa so plačali po 3 ogr. gld. kazni.³⁷

Ekonomski in socialni položaj Tolmincev se je še poslabšal, ko je meseca marca 1511 vojvoda Erik Brunšviški s cesarskimi četami zapustil Tolminsko ter se je umaknil na Koroško, tolminski grad in gospostvo pa je prepustil zastavnemu imejitelju gospostva Mihaelu Neuhauserju. Ta je na cesarjevo prošnjo posodil vojvodi Brunšviškemu 7.000 gld. za nadaljevanje benečanske vojne, zato pa mu je cesar izročil v zastavo gospostvo Tolmin, ki ga je izkoriščal 12 let (1511—1523).³⁸

O prvem zastavnem imejitelju tolminskega gospostva nam ni dosti znanega. Kot se zdi, ni bil v nobenem sorodstvu z Neuhauserji iz Istre, ki so 1509 z zasedbo Novega gradu v Istri po cesarskih četah postali avstrijski fevdalci.³⁹ Najverjetneje je prišel na Tolminsko s Koroškega ali celo s Tirolskega, kamor je njegova žena večkrat potovala na daljše obiske. Med Tolminci je krožila zlobna govorica, da Neuhauser sploh ni plemiškega rodu, ampak le sin nekega čevljarja in da se je na nepošten način dokopal do denarja in plemiškega naslova. Cesar Maksimilijan I. je v Kolmarju 1511, 19. 3. sklenil z njim pogodbo, da mu za posojenih 7000 ren. gld. daje v zastavo gospostvo in grad Tolmin skupaj s sodstvom ter pravico do uživanja in izkoriščanja vseh tistih činžev, rent in dohodkov v tolminskem gospostvu, ki so že od nekdaj pripadali gospostvu. Cesarju so bili v gospostvu pridržani le urbarski davki, rudniki in rudniški zakladi, duhovski in svetni fevdi ter lov na veliko divjačino. Ob zavzetju rudnika živega srebra v Idriji leta 1509 je zaplenjene benečanske rudniške deleže razdelil med svoje uradnike in svetovalce, ki so ga z denarjem in vojsko podprli v borbi proti Benečanom. Nasprotno pa se je moral Neuhauser cesarju zavezati, da bo tolminski grad ali utrdbo (nem. taber), nazvano Kozlov rob, na lastne stroške ščitil in branil pred sovražniki ter da iz nje ne bo podzemal nobenega napada ali vojne, niti ne bo v njej sklepal nobenih zvez in miru s sovražnikom. Zavezal se je tudi, da bo grad vzdrževal v dobrem stanju in da bo v njem ohranil vse, kar je cesarska vojska v njem uredila in postavila ter da bo vse te naprave izkoristil, če bo potrebno. Obljubil je tudi, da ne bo dal gradu iz rok, če bi ga kdo zahteval zase, ampak se bo v takšnem primeru posvetoval s cesarjem, njegovim regimentom v Avstriji ali pa s kranjskim deželnim glavarjem, vicedomom in z goriškimi komisarji. Cesar je v tej pogodbi Neuhauserju še posebej naročil, da tolminskim podložnikom ne sme nalagati večjih davčnih in služnostnih bremen kot so jih imeli pod Benečani, ter da mora pustiti tolminske kmete pri njihovih starih navadah in svoboščinah. Naročil mu je tudi, da mora tolminsko sodstvo ostati enako kot prej. Ker pa je grad ob sklenitvi pogodbe poškodoval močan potres, ki je 26. marca 1511 zajel vso Gorenjsko, Notranjsko in Kras, mu je dovolil, da je za

³⁷ Iz poročila cesarskih komisarjev o preiskavi M. Neuhauserja 1524, (50. 6.).

³⁸ Vilfan, Koprski glavar Slovanov, str. 25.

³⁹ Glej op. št. 37 in Verbič, Rudnik živega srebra v Idriji.

pozidavo gradu dodal še 500 gld. posojila. Tej vsoti je moral Neuhauser kasneje dodati še 3000 gld. za pozidavo gradu, tako da je njegova skupna zastavna vsota na gospostvu ob koncu njegove zemljiške oblasti na Tolminskem (1523) znašala 10.500 gld.³⁹

Mihael Neuhauser je le redko prihajal na tolminski grad. Večinoma se je mudil v vojski, na Tirolskem, pri regimentu ali kje drugod izven tolminskega teritorija. Gospostvo so upravljali njegovi, oskrbniki in upravitelji, glavarji in drugi uradniki, ki so se v svoji službi zelo hitro menjavali. Neredko so bili samo eno leto v Neuhauserjevi službi, ali pa še manj. Med leti 1513 in 1515 so se v Tolminu izmenjali kar trije tolminskih upravitelji oziroma oskrbniki: Hartmann Krachkofler, Volbenk Walténhofer in Hans Wolf. Tolminski glavar Albrecht Schrot, ki ga je na to mesto postavil že vojvoda Brunšviški, je ostal Neuhauserjevi službi do 29. 9. 1513, ko ga je zamenjal Urban Oberweinmar, ki je ostal na Tolminskem do konca leta 1515. Ta je bil brat Jošta Oberweinmarja, enega izmed cesarskih komisarjev v Ljubljani; ki je zasliševal dolenske kmete zaradi udeležbe v uporu 1515.⁴⁰ Vsi navedeni uradniki z glavarjem vred, ki je prejemal plačo za svojo službo od zemljiškega gospoda namesto od cesarja, so tolminske kmete ves čas svoje službe neusmiljeno ropali in obremenjevali z različnimi dajatvami, služnostmi in globami, ki do tistega časa niso bile na Tolminskem v navadi, kar je imelo za posledico upore tolminskih kmetov med leti 1513 in 1515.

Tolminski zemljiški gospod, njegovi upravitelji, glavar in sodnik so med benečansko vojno z vsemi sredstvi nadaljevali z zatiranjem, tihotapstva na tolminskih tleh. Kmeta, ki so zasačili pri tihotapstvu živine, so kaznovali z odvzemom živine in z denarno kaznijo. Ker se je pa tihotapstvo kljub vedno ostrejšim kaznim neprestano množilo in širilo, je Neuhauser prepovedal tudi vsak nakup in prodajo tolminske živine znotraj gospostva ter prodajo te živine v sosednja gospostva na cesarskih tleh. Za vsako takšno kupčijo je moral imeti kmet njegovo dovoljenje, za katerega je moral plačati 4 soldé. Tudi za uvoz vina iz goriških Brd in Kranjskega je moral imeti takšno dovoljenje, drugače mu je vino zaplenil. Toda kmet se ni držal njegovih navodil. Po dovoljenje ni hotel iti na grad, ne toliko zaradi plačila takse za dovoljenje, kot zaradi dolge poti do gradu, predvsem pa zaradi strahu, da mu bodo na gradu pretipali vse obisti, preden mu bodo izdali dovoljenje in da bodo že kaj na njem našli, da ga bodo zaprli v grad, ga mučili in mu naložili denarno kazen ali še kaj hujšega. Zato se je še kar pogum izpostavljal nevarnostim nedovoljenega kupčevanja ter je svoj pogum in drznost marsikdaj plačal z življenjem, najčešče pa z zaporom v grajski ječi in občutno denarno kaznijo.

Pri zasledovanju kmetov zaradi tihotapstva in drugih prekrškov je glavno delo opravila grajska posadka. Tolminski grad je v mirnem času pred benečansko vojno čuvalo 6 članov posadke, podobno kot plemiške gradove na kranjskih tleh. Takoj po zasedbi Tolmina po cesar-

⁴⁰ Glej op. št. 35 in poročilo komisarjev o Neuhauserjevi preiskavi 1524, Vic. A. I/97a, akt iz konca l. 1515. Kopijska knjiga kranjskih deželnih stanov iz l. 1519, fol. 124, AS.

skih četah pa je vojvoda Brunšviški postavil na tolminski grad močno vojaško posadko za obrambo gradu pred Benečani. Ob izročitvi gradu in gospostva Neuhauserju je bila ta posadka še na gradu in Neuhauser je iz nje odbral 30 do 35 najemnikov, drugim pa je izplačal zaostalo plačo ter jih je odslovil. Ta posadka naj bi služila v obrambo gradu pred Benečani, zato se je cesar ob sklenitvi zastavne pogodbe zavezal, da bo del te posadke financiral tudi on iz svojih dohodkov. Ker pa je bil v neprestanih finančnih težavah, te obljube ni izpolnil in vse breme vzdrževanja tolminske grajske posadke je padlo na tolminskega zemljiškega gospoda. Tolminski gospod je dajal prvo leto, vsakemu vojaškemu najemniku po 4 gld. mesečne plače brez hrane, vsa nadaljnja leta pa po 1 gld. z vso oskrbo. Ker pa je bil tolminski grad ob potresu 1511 močno porušen in kljub ponovni pozidavi nikoli več popolnoma obnovljen — v 17. stoletju je bil že popolnoma porušen — grajska posadka ni imela kaj opraviti na gradu ter je namesto, da bi bila na gradu in čuvala grad, pohajkovala po Tolminu ter je vneto zalezovala kmete na vseh njihovih potih in pri vseh njihovih poslih, jim odvezemala živino, plenila pridelke, zlasti seno, jih prijemala na domu ali pa na polju in odpeljaval na grad; jih zapirala v grajsko ječo in stolp in mučila toliko časa, dokler niso bili pripravljene plačati vsako denarno kazen, ki jo je od njih zahteval zemljiški gospod ali glavar, samo da so se rešili ječe in sigurne smrti. Da so bili pri svojem poslu čimbolj vneti, so grajski hlapci od zaplenjenega tihotapskega blaga prejeli eno tretjino dohodka. Zaplenjeno tihotapsko živino, vino in žito je dal grajski oskrbnik prepeljati na grad za potrebe grajske kuhinje in številne grajske posadke.⁴¹

Neuhauser, njegovi oskrbniki in valpti pa so ropali in plenili tudi kmete sosednih gospostev, zlasti loškega gospostva. Leta 1519 so se upravitelji loškega gospostva pritožili pri kranjskem deželnem glavarju, ker je Neuhauser zaplenil nad 20 konj Soričanom na Davči, kamor so vsako leto gonili past svojo živino. Ko je kranjski glavar pozval Neuhauserja, da naj vrne odpeljano živino Soričanom brez vsake odškodnine, sicer bo strogo kaznovan, se je ta izgovarjal, da Davča spada pod tolminsko gospostvo in da je Soričanom zaplenil konje iz maščevanja, ker so prav ti kmetje skupaj z loškimi biriči pred leti odpeljali z Davče živino tolminskim kmetom. Na to Neuhauserjevo obtožbo je loški oskrbnik Rasp res priznal, da je dal pred šestimi leti tolminskim kmetom na Davči odpeljati koštrune, vendar pa jih je pred tem večkrat opomnil, da ne smejo tu pasti, ker spada Davča pod loško gospostvo. Razen tega je večkrat povabil Neuhauserja, da naj pride na ogled meje na Davčo in na sodno razpravo v Loko, a mu ni nič odgovoril. Tako je spor zaradi meje med obema gospostvoma ostal še nadalje nerešen, kar so najbolj občutili podložniki obeh gospostev.^{41a}

⁴¹ Iz pritožb tolminskih podložnikov 1515 in 1524, poročilo komisarjev 1524, zapisnik o zaslišanju tolminskega župnika Janeza Potrebuješa 1524 (priložen poročilu komisarjev), ter Kopijska knjiga kranjskih deželnih stanov iz l. 1519, fol. 124.

^{41a} Kopijska knjiga kranjskih deželnih stanov iz l. 1519, fol. 120—134.

Do priganjanja tolminskih kmetov zaradi tihotapstva živine in drugega blaga in prepovedanega prehoda preko meje z Benečani je bil tolminski zemljiški gospod do neke mere upravičen, ker je tako velel cesarjev ukaz, le dohodke od glob bi moral izročiti cesarju. Vendar pa tega ni storil. Ves dohodek od sodnih glob je ostal v njegovih rokah in v rokah njegovih uradnikov. Pa tudi s temi izrednimi dohodki se ni zadovoljil. Polastil se je vseh činžev in desetih na tolminskih tleh, čeprav je več kot polovica teh dohodkov pripadala raznim cerkvenim in svetnim fevdalcem, katerih posest je med benečansko vojno zapadla deželnemu knezu in si je tudi cesar v pogodbi z njim pridržal pravico do razpolaganja s temi fevdi. Tolminski glavar, ki bi moral za cesarja pobirati dohodke od teh fevdov, tega ni storil, ampak je vse dohodke od cesarskih fevdov prepustil tolminskemu zemljiškemu gospodu, ki jih je pobiral po svojih upraviteljih in uradnikih in jih spravil v svoj žep. Celo po restituciji teh fevdov prejšnjim lastnikom, doseženi z wormskim miroom 1521, je Neuhauser še naprej držal in izkoriščal te fevde. Čedadski kapitelj se je zaradi takšnega neprimernega Neuhauserjevega zadržanja pritožil na avstrijskih dvor, ki je ukazal goriškemu glavarju, da stvar preišče in kapitlju vrne odtegnjene dohodke, vendar pa, kot se zdi, ni imel uspeha. Kapitelj je 1523 Neuhauserja celo pozval v Čedad, da pride na zaslišanje, a se mu ni odzval. Šele, ko se je Neuhauser avgusta meseca 1523 na deželnoknežji poziv odpovedal tolminskemu gospostvu, je tudi čedadski kapitelj prišel do svojih pravic na tolminskih tleh.⁴²

Razume se, da so bili zaradi Neuhauserjevega nedovoljenega izkoriščanja duhovskih in svetnih fevdov, na tolminskih tleh najbolj prizadeti tisti kmetje, ki so pripadali tem fevdom. Činž, ki so ga od svojih kmetij plačali že tolminskemu zemljiškemu gospodu, so morali plačati še svojemu činžnemu gospodu, zato so bili ves čas Neuhauserjevega gospostva v Tolminu dvójno obremenjeni s činžem. Kobariški župan npr. je moral svojemu činžnemu gospodu povrniti ves činž za vsa leta nazaj, ko mu je bil odtégnjen ter je bil zato oškodovan za 37 dukatov. Čevljarju Andreju iz Tolmina npr. pa je Neuhauser celo odvzel kmetijo, čeprav ta ni spadala v njegovo gospostvo, ampak pod čedadskega plemiča Puppisa. Zamenjal mu jo je z drugim kmetom, ker je činž plačal svojemu, ne pa tolminskemu gospodu: Za zaostali činž je Neuhauser zahteval od njega 13 dukatov, a je dajatev kasneje znižal na 7 dukatov.⁴³

Od pritegnjene posesti je imel Neuhauser po sodbi cesarskih komisarjev vsako leto ca. 900 gld. dohodka, kar znaša v 13 letih, ko je Tolminsko izkoriščal, 11.700 gld. Ražen tega mu je desetina čedadskega kapitlja donášala letno od 700 do 800 gld. dohodka ali 9.000 do 10.000 gld. v vseh 13 letih skupaj in če upoštevamo, da je redni dohodek od tolminskega gospostva znašal 3.000 gld. letno, je tolminsko gospostvo donášalo Neuhauserju tolikšen letni dohodek, s katerim se ne da primerjati noben dohodek kateregakoli gospostva na slovenskih tleh. Neu-

⁴² Poročilo komisarjev o Neuhauserjevi preiskavi 1524, zapisnik pritožb 1515, 1524, Rutar, c. d. str. 91-92.

⁴³ Zapisnik pritožb 1524.

hauser pa se ni zadovoljil samo s temi dohodki. Kot je bilo rečeno, je vse dohodke od zaplenjenega tihotapskega blaga spravil v svoj žep. Razen tega je pogosto pošiljal kmete v Čedad in goriška Brda po vino, da so mu ga dovažali za tlako, tega vina pa je več prodal krčmarjem po visoki ceni kot pa ga je porabil za grad. S prepovedanim uvozom vina je dajal slab vzgled kmetom, ki so znali takšno priliko izkoristiti tudi zase. Od kmetov, ki so spadali pod tolminsko gospostvo, je zahteval novo tržno mero žita za činž, ki je bila večja od prejšnje. Devet kobariških kmetov, ki so spadali pod bovškega glavarja in zaradi katerih je bil v neprestanem sporu z bovškim glavarjem, je brutalno napadel in opleni. Pobral jim je vse premično premoženje, vredno 1.100 gld. Nekatere od njih je spravil na beraško palico, tiste, ki so se mu uprli, pa je prijel, ter jih je zaprl v grad in jim naložil tolikšne denarne kazni, da so prišli ob vse svoje premoženje in so zašli v največjo revščino. Za napad na bovške kmete je Neuhauser hotel uporabiti tudi kmete iz Starega sela in Ladre ter jih je pozval, da se morajo ob določeni uri ponoči zbrati na kobariškem mostu in se pridružiti njegovemu sodniku in biričem ob pohodu na te kmete. Toda župana obeh vasi sta v svojem imenu in v imenu svojih sosesk odpovedala to pomoč, češ da se tudi njim lahko kaj takega pripeti s strani bovškega glavarja in Bovčanov. Zato je Neuhauser kaznoval župana iz Starega sela s 40 dukati denarne kazni, kmete iz Ladre pa je ukazal prijeti in pripeljati na grad: Toda kmetje iz Ladre so biričem pravočasno ubežali ter so se dolgo časa pred njimi skrivali v bližnjih gozdovih. Šele na županovo večkratno prošnjo so se smeli vrniti na svoje domove. Vendar pa je Neuhauser župana iz Ladre, Jakoba Weissa po imenu, dal zapreti, na grad in ga je izpustil šele, ko mu je izročil 8 ren. gld. in za upor, proti njemu še 10 gld. Z njim vred pa je kaznoval še tele kmete iz Ladre: Štefana Klobučarja s 4 ren. gld. ter kmete Terlacherja, Jerančiča in Logarja s 3 ogr. gld. globe. Kasnejšega župana iz Ladre Jurija Miklavčiča, ki mu je dal jamstvo, da se lahko brez skrbi za svoje življenje vrne na dom, je pozval na grad in ga zaprl, vendar pa ni znano kakšno kazen mu je naložil.⁴⁴

Pri pobiranju letnega činža je moral marsikateri tolminski kmet plačati več kot pa je znašala njegova obveznost. Morda so se z dodatnimi dajatvami pri pobiranju činža bolj okoriščali Neuhauserjevi uradniki kot Neuhauser sam, vendar pa se stvar za kmeta s tem ni prav nič spremenila. Tolminski župnik Janez Potrebuješ, ki je bil med uporom tolminskih kmetov Neuhauserjev pisar in uradnik, je od vsakega kmeta v Zatočminu pobral za 33 soldov večji činž, kot pa je bil do njega upravičen. Drugi grajski uradniki zopet so od kmetov zahtevali enako količino žita zase, kot so ga morali oddati tolminskemu gospodu. Neredko se je primerilo, da je uradnik, ki je pobiral činž, »pozabil« oddani činž zapisati v knjigo ter ga je od kmeta zahteval še enkrat. Tako je npr. Peter Kemperle iz Poč na Tolminskem plačal 8 funtov 8 soldov za činž. Ker pa je uradnik ta denar pozabil vpisati v knjigo, potrdila o vpla-

⁴⁴ Iz poročila cesarskih komisarjev 1524 in zapisnik tolminskih pritožb 1524.

čilu pa ni dal, je kmet moral ta denar ponovno izročiti, čeprav je hotel s pričami dokazati, da je plačilo izvršil. Če je kmet ostal gospodu na činžu kaj dolžan, je ta k temu dolgu pripisal še drugega, ki je bil običajno večji od prejšnjega. Če je kmet namesto žita odrajal denar, mu je upravitelj žito dražje zaračunal kot pa je bila njegova tržna cena. Tako je Jakob Skočir iz Vrsna neko leto ostal dolžan na činžu 8 soldov, upravitelj Waltenhofer pa mu je pripisal še 20 soldov, 8 soldov pa je zaračunal za stroške. Peter Arnejč iz Volč je nekoč dolgoval za činž 40 krajcarjev. Za ta denar je dal grajskemu upravitelju platno, ki je bilo vredno več kot njegov dolg, vendar pa je moral plačati še 15 funtov za ta dolg ali petkrat več. Gašperju Pričku izi Volč je Janez Potrebuješ za nekaj zaostalega činža vzel kar dva vola, ki sta bila vredna 9 ogr. gld. 30 soldov ter še dve kravi zraven. Gašper Kranjec iz Poljic pa je moral plačati 10 dukátov globe, češ da ni prijavil vsega činža, ki ga je prej plačeval svojemu činžnemu, ne pa tolminškemu gospodu. Tolminski kmetje, ki so imeli lastne kmetije in so pod Benečani plačevali le desetino čedadskemu kapitlju, so morali Neuhausérju plačevati ves činž od kmetij in še desetino.⁴⁵

V Neuhausérjevem času so bili tolminski kmetje bolj obremenjeni s tlako kot pa je bilo to v navadi pod Benečani. Tolminski urbar iz leta 1377 tlake ne omenja in tudi pod Benečani tolminski kmetje niso bili s tlako preveč obremenjeni. Po tolminškem urbarju iz l. 1598 so morali opraviti 12 dni tlake za grad letno, zato tudi pod Benečani ni bila tlaka večja, temveč rajši manjša. Ko pa je Neuhauser prevzel tolminski grad, v svoje roke, so morali kmetje opraviti za grad več tlake kot kdajkoli prej ali kasneje. Nekaj zaradi potresa 1511, ki je močno poškodoval tolminski grad in ga je bilo treba obnoviti, po drugi plati pa zaradi obrambe gradu in gospostva pred Benečani. Po potresu meseca marca 1511, ki je skoraj do tal porušil grajsko utrdbo, so morali tolminski kmetje znositi ves gradbeni les za tlako na grad, razen tega pa tudi apno, za katerega so idrijski rudarji lomili kamen v kamnolomu nedaleč od gradu. Na grad so morali znositi vso vodo, potrošnja vode na gradu pa je bila zaradi pomnožene grajske straže v vojnem času neprimerno večja kot v mirnih dneh. Med benečansko vojno so morali tolminski podložniki opravljati tudi tlako za goriški grad in utrjevati mejne gradove v Furlaniji, predvsem Gradiško za obrambo pred Benečani. V pričakovanju nenadnega vpadá Benečanov na tolminsko ozemlje so morali stalno stražiti na meji, včasih po več dni zaporedoma in se pri tem sami preskrbovati, česar pod Benečani in tudi kasneje ni bilo potrebno. Med benečansko vojno so bili tolminski kmetje večkrat vpoklicani pod orožje, da so branili mejna mesta in gradove pred napadi Benečanov. Kdor se ni pravočasno javil na nabor, pa čeprav ni bil sam kriv, je moral plačati najmanj 70 soldov globe. Župan Urban iz Spodnje Idrije, ki se s svojimi vaščani zaradi oddaljenosti poti od gradu ni pravočasno javil na zbirališču, kot je bilo določeno in je zamudil nabor, je moral plačati 7 funtov globe, ostali vaščani pa polovico manj. Kmet je bil

⁴⁵ Zapisnik tolminskih pritožb 1515, 1524.

tudi kaznovan, če je poslal na nabor svojega namestnika, namesto da bi se sam odzval pozivu. Andrej Papež iz Temljin npr. je med splošnim vpoklicem za obrambo Gradiške pred Benečani zamenjal na naboru svojega dosti mlajšega sorodnika Jurija Papeža, zato je dal Neuhauser Jurija Papeža zapreti in ga je izpustil šele potem, ko je Andrej Papež zanj plačal globo 21 ogr. gld. Kot je bilo že večkrat rečeno, so tolminski kmetje morali voziti tudi vino na grad na račun tlake, kar se pod Benečani ni nikoli zgodilo.

Neuhauser je od polovične kmetije zahteval enako tlako kot od cele kmetije. Če je kmet tlako zamudil, je bil občutno kaznovan, pa čeprav se je opravičil. Pod Benečani so morali plačati 70 soldov za zamujeno tlako, pod Neuhauserjem pa veliko več. Kmet Jernej iz Laznice pri Cerknem je moral dati kar celega junca, vrednega 4 funte, ker se ni odzval pozivu, da mora priti na tlako. Marko Čerin iz Cerkna, ki je zamudil pol dne tlake, je moral plačati 70 soldov v denarju, razen tega pa je moral za kazen opraviti še 8 dni tlake. Ves čas, ko je opravljal tlako za kazen, so ga ponoči zapirali v ječo v grajskem stolpu. V Šebreljah je vseh 16 kmetov zamudilo tlako. Vsak od njih je moral plačati 9 funtov kazni ali 180 soldov. Nikolaj Štiglic in Peter Erjavc iz Poljubinja, ki sta nasprotovala tlaki, a sta jo kljub temu opravila, sta plačala po 6 funtov kazni. Kazen so plačali tudi kmetje, ki so brez laštne krivde izostali od tlake. Jakob Gruden iz Dabra je moral plačati glavarju Schrotu 1 markosoldov ali 120 soldov globe, ker ni prišel na tlako, čeprav je bil župan kriv njegovega izostanka iz tlake.

Če je kmet poslal na tlako svojega hlapca namesto da bi prišel sam, je bil tudi kaznovan. Zlasti je bil kaznovan tisti kmet, ki je na tlako poslal svojega hlapca, a ta ni bil dovolj močan za težka dela na gradu. Kaznovan je bil ne samo gospodar, ampak tudi hlapec, ki ga je dal oskrbnik po valptih prijeti in bičati. Ko je bil Martin Čerin iz Modreje župan, je zaradi preobilice poslov poslal svojega hlapca kositi grajske travnike, zato ga je oskrbnik kaznoval z globo ene marke soldov. Župan se je zaradi kazni pritožil na deželsko sodišče v Tolminu, ki pa na sodnikovo prepoved ni smelo vzeti pritožbe na znanje. Razen tega mu je sodnik odvzel dva vola, ki mu jih je vrnil šele potem, ko je plačal še enkrat večjo kazen. Kmet je bil tudi kaznovan, če se je uprl, da bi šel po vino za grad v goriška Brda ali na Kranjsko na račun tlake. Kazen je lahko znašala desetkrat toliko kot tovarnina za vino.⁴⁶

Rokodelci, ki so delali za grad, običajno niso prejeli vsega zaslužka za opravljeno delo. Tesar Veseljak Pavle iz Dolij, ki je delal na gradu skozi vse leto, je prejel svoj zaslužek v žitu, ki mu pa je bilo predrago zaračunano. Kovaču Glinkanu iz Tolmina je grajski oskrbnik ostal dolžan 28 funtov. Itd., itd. Les, ki so ga kmetje z največjim trdom in velikimi stroški posekali v gozdu ter ga obdelali za popravilo svojih hiš in poslopij ali za gradnjo novih bivališč, je Neuhauser po potresu 1511 kmetom pobral za popravilo porušenega gradu ter jim ga ni nikoli plačal, čeprav je plačilo vsakomur posebej obljubil. Ker je seno na gradu

⁴⁶ Glej op. št. 45.

ob potresu propadlo, so grajski hlapci s svojimi konji navalili v bližnje vasi ter so kmetom pobrali vse seno. Sena jim niso nič plačali, čeprav so morali prizadeti kmetje kupiti manjkajočo krmo pri drugih kmetih, da so preživeali svojo živino do prve spomladanske paše. Vsak peljaj sena pa je stal 30 soldov. Tiste kmete, ki so se z orožjem v roki uprli prisilnemu odvzemu krme, sta sodnik in glavár obdolzila upora, jim pobrala orožje ter jih kaznovala z občutnimi globami. Kmete, ki so se zaradi tega pritožili na dvor, regiment in cesarske komisarje, je Neuhauser vrgel v ječo, jih mučil in jim zaplenil premoženje. Razen tega je vsakega kmeta, ki ga je kakorkoli kaznoval, prisilil, da mu je obljubil, da bo o tem molčal. Deželnoknežji komisarji, ki so 1524 preiskovali vzroke upora na Tolminskem, so bili mnenja, da kranjsko plemstvo pred kmečkim uporom 1515 ni tako hudo pritiskalo svojih podložnikov kot je to delal Neuhauser na Tolminskem. Kljub temu so se kranjski kmetje med uporom huje maščevali nad svojim plemstvom kot tolminski podložniki.

Neuhauser in njegov sodnik sta se tudi vmešavala v sodbe županskega prisedništva na deželskem sodišču v Tolminu kadar je šlo za spor med tolminskim zemljiškim gospodom in podložniki pa čeprav je cesar v zastavni pogodbi Neuhauserju naročil, da se ne smeta vmešavati v sodstvo deželskega sodišča. Če Neuhauserjevemu sodniku sodba županskih prisednikov ni bila po godu, jih je zasmehoval ter jih je zmerjal z najhujšimi psovki. Če pa to ni zaleglo in so županski prisedniki pri svoji sodbi vztrajali, je njihovo sodbo po svoji volji spremenil. Vendar pa ni ostalo samo pri tem. Ne glede na dobljeno tožbo ali oprostilno sodbo je Neuhauserjev sodnik obtoženca na sodišču ali izven njega zagrabil, ga odpeljal na grad, kjer ga je izročil v kaznovanje tolminskemu glavarju in gospodu. Ta dva sta obtoženca vrgla v grajsko ječo v stolpu ter sta ga s težko ječo in mučenjem končno prisilila, da jima je plačal vsako globo, ki sta jo od njega zahtevala, samo da je bil zopet prost. Globe, s katerimi sta kaznovala tolminske kmete so znašale najmanj 10 ogr. gld., največkrat pa 40 do 60 ogr. gld., kar je zneslo kar polovico premičnega premoženja na celi ali polovični tolminski hubi. Marsikateri kmet je bil v času Neuhauserjevega gospostva na Tolminskem večkrat kaznovan z visoko denarno kaznijo ter je zaradi tega izgubil vse svoje premoženje. Zaradi siromaštva se je moral izseliti iz tolminskega gospostva in iskrati zatočišče drugod. Ko so cesarski komisarji leta 1523 pozivali tudi te nekdanje tolminske kmete, da se jim pritožijo proti Neuhauserju, se ni nihče odzval, ker niso bili več živi, ali pa so se odselili neznano kam.

Če kmet ni imel denarja, da bi mogel plačati naloženo kazen, je moral dobiti poroka, ki je zanj jamčil s svojim premoženjem, drugače ga glavár in sodnik nista izpustila iz ječe. Pred izpustitvijo iz ječe pa so morali vsi obtoženci glavarju in sodniku prisesti, da se glede kazni ne bodo nikamor pritožili. Pri tožbah in sodnih procesih med podložniki se je dal Neuhauserjev sodnik podkupovati od strank, ki so bile na tem, da tožbo izgube. V takem primeru je sodnik proces bodisi prekinil, ali tožbo tako rešil, da je bila v korist tisti

stranki, ki ga je podkupila. Ko sta se dva Kobaridčana pravdala zaradi neke hube, je Neuhauserjev sodnik hubo izročil očetu tistega kmeta, ki je pravdo izgubil, ker ga je dobro podkupil. Če sta sodnika podkupovali obe stranki, ki sta bili v sporu, je tožbo dobil tisti, ki je dal večjo podkupnino. Neuhauserjev sodnik se je ob prepovedi trgovine z Lahi dal podkupovati tudi od tihotapcev živine, da so jo varno prepeljali preko meje. Ko pa je bila ta trgovina zopet dovoljena, jim je omogočil, da so brez spremščine in mitnine prepeljali živino preko meje. Valentin Kavčič iz Čiginja npr. mu je dal 3 ogr. gld. za tihotapstvo 400 koštrunov v Čedad, grajskemu oskrbniku pa še 4 ogr. gld. posebej. Drugič zopet je dal sodniku 3 ogr. zlate gld. za izvoz 20 volov, za tihotapstvo 12 do 16 bikov pa en ogr. gld. itd., itd. Neuhauserjev sodnik se je vmešaval tudi v sodne sklepe vaške veče, ki je morala razsojati po njegovi volji, drugače se je nad njo maščeval. Namesto tlake za grad so morali tolminski kmetje obdelovati sodnikove njive in polja, pri čemer je marsikateri kmet uničil svojo živino.

Kot rečeno, so morali tolminski kmetje ob spremembi lastništva na kmetiji plačati enako primščino kot kranjski kmetje, to je eno desetino od vrednosti kmetije. Namesto nekdanjih 30 soldov za primščino so pod Neuhauserjem plačevali 3 do 27 dukatov primščine, odvisno od velikosti kmetije. Primščino je pobiral tolminski gospod tudi od kmetij, ki niso nikoli spadale pod njega, pa tudi od tistih, ki so že pod Benečani menjale svoje gospodarje, pa prepis posesti na novega lastnika še ni bil opravljen. Zaradi previsoke primščine je nekaj kmetov prišlo ob svojo posest, čeprav so že dolga leta na njej sedeli in so bili drugače dobri gospodarji. Neuhauser je imel od primščine v vseh 13 letih, ko je bil tolminski gospod, ca. 350 ogr. gld. dohodka.

Denar za činž je Neuhauser jemal po novi razvrednoteni veljavi. Vsak krajcar je zaračunal le tri, namesto štiri denariče. Za vsak goldinar, četudi je bil reiški, je zahteval 80 krajcarjev. Vsak repar je vzel za 6 soldov, če ga je sam izdal, pa ga je zaračunal 7 soldov. Pogosto si je izposojal tudi cerkveni denar od cerkvenih ključarjev, pa ga ni nikoli vrnil. Izposojal si je tudi jezdne konje od kmetov, ko je odhajal na bojišče, kjer jih je uničil, škode pa prizadetim kmetom ni nikoli plačal, čeprav so mu komisarji naročili, da naj to stori.

Tolminski gospod je brez cesarjevega dovoljenja pobiral mitnino v Kobaridu, kjer je imel nekaj časa nameščenega posebnega mitničarja. Pobiral jo je poldrugo leto, potem pa jo je na deležnoknežji pritisk ukinit. Na mitnici so morali kmetje od vsakega tovara blaga plačati po 4 solde ali 8 črnih denaričev in sicer po 2 solda pri vstopu in 2 solda pri izstopu iz kraja. Kmete, ki so se hoteli izogniti tej mitnici, je toliko časa zasledoval, da jih je prijel in občutno kaznoval. Kmete, ki so mu očitali, da pobiranje mitnine ni javno razglasil kot je bila drugače navada, je preganjal. Kolikšen dohodek je imel od mitnine, se ni nikoli izvedelo, ljudje pa so bili mnenja, da ni bil majhen. Marsikateri kmet mu je moral plačati 6, 8 ali celo 10 gld. mitnine.⁴⁶

⁴⁶ Glej op. št. 45.

Zaradi uvajanja mnogo težjega fevdalnega režima kot pa so ga bili navajeni pod Benečani in zaradi Neuhauserjevega izkoriščanja so se Tolminci čutili globoko ponižane in prizadete. Ta boleča zavest jih je gnala v obup in upor. Najprej so se uprli kmetje iz kobariškega kota. Kmetje iz Kreda, Sužida in Potokov so sklenili kmečko zvezo proti Neuhauserju. Kot je nekdanji župan iz Kreda, Martin po imenu, leta 1523 izpovedoval cesarskim komisarjem, se je to zgodilo v tistem času, ko je bil Schrot v Neuhauserjevi službi kot glavar, župan Maver Kakel iz Kreda pa je trdil, da je bil takrat tolminski glavar Urban Oberweinmar. Če upoštevamo obe pričevanji, se je to zgodilo jeseni 1513, ko je glavarja Schrota zamenjal glavar Oberweinmar. Kaj je Kobaridčane pripravilo do tega, da so se prvi na tolminskih tleh uprli Neuhauserju, ni znano. Znano pa je, da je tolminski gospod Kobaridčane še posebno hudo obremenjeval z raznimi obveznostmi in globami, čeprav se njegova oblast ni raztezala na Kobarid. Dajati so mu morali činž tudi po dvakrat letno, razen tega pa je od njih zahteval davke, ki jih ostali Tolminci niso plačevali. Za tihotapstvo živine med benečansko vojno in za prepovedano kupčijo z vinom in žitom, jih je še posebno visoko oglobil. Zaradi stikov s prebivalstvom onkraj meje se je nad njimi neusmiljeno znašal in maščeval. Ni pa izključeno, da je na upor kobaridskih kmetov vplival tudi upor furlanskih kmetov 1511, ker je znano, da se je ta upor razširil tudi preko meja Furlanije.

Ko so sklenili kmečko zvezo, so Kobaridčani javno raglasili, da nočejo imeti nikogar nad seboj in da se bodo branili proti vsakomur, najsi bo Benečan ali Nемеc. In ko so Neuhauserjevi oboroženi hlapci hoteli županu iz Kreda odvzeti par volov, so se Kredčani z orožjem v roki postavili v bran in napodili vojake. Toda Neuhauser je kobariški upor s svojimi vojaki, ki jih je med uporom pomnožil na 40 po številu, hitro zatrl. V Sužidu, kjer je bilo kot se zdi, središče kobariškega upora, je kmeta Maverja Sprudnika, ki je bil vodja upora, ujel, ga dal mučiti in obesiti na drevo v opomin drugim kmetom, če bi se hoteli še naprej upirati. Zaradi kmečke zveze so morali ostali vaščani plačati po 11 funtov in 4 solde kazni in ker jih je bilo vseh skupaj 11, so mu dali 123 funtov globe. Ko pa so sosedje in prijatelji mrtvega upornika ponoči sneli z drevesa in ga pokopali na domačem pokopališču, je moral vsak od njih plačati še 5 gld. globe: Neuhauser je Maverjevi družini zaplenil vse premoženje in jo spodil s kmetije. Preselila se je v Staro selo, kjer se je njegov sin Štefan naselil na neki izpraznjeni kmetiji. Tudi ostalo Maverjevo sorodstvo je preganjal. Brata Matijo je oglobil, čeprav ni imel nobene zveze z njegovim uporom.

Zaradi kmečke zveze so plačali globo tudi kmetje iz Kreda in Potokov. Kmetje iz Kreda so plačali po 4 dukate globe od vsake kmetije, iz Potokov pa po 2 dukata ali po 9 funtov. Kredčani so dali od 8 kmetij 32 dukatov globe, morda pa celo več, ker je Urban Čibahel iz Kreda komisarjem ob zaslišanju 1523 zatrjeval, da ga je Neuhauser zaradi kmečke zveze oglobil z 20 dukati. Po tem uporu se Kobaridčani niso

več upali upreti in so ostali mirni tudi med uporom ostalih tolminskih kmetov 1514/15.⁴⁷

Po zatrtju upora v kobariškem kotu so se Neuhauserju uprli vsi kmetje v tolminskem gospostvu. Razen večjih obveznosti kot so jih imeli pod Benečani ter visokih sodnih glob, jih je pestila še stalna skrb, da jih bodo napadli Benečani ter jih bodo oplenili in požgali njihove domove. Ta bojazen ni bila brez podlage. Ko so Benečani 1512 prišli pred Kobarid, so Tolmincem poslali v Volče ukaz, da jim morajo poslati nekaj kmetov, ki jim bodo v njihovem imenu prisegli zvestobo in pokorščino, drugače jim bodo na pohodu proti Tolminu požgali in opustošili vse njihove domove in kmetije. Kmetje so se teh benečanskih groženj prestrašili ter so poslali v Kobarid tri tolminske kmete Filipa Ferlugo iz Bače, Tomaža Rueprechta iz Volč ter Tomaža Presečnika iz Čiginja, da bi ne glede na neprijetne posledice, ki bi jih mogel izzvati ta njihov ukrep, izpolnili benečanski ukaz. S seboj so jim dali še nekaj volov, ki naj bi jih jim darovali, če bi jih pustili na miru. Kmečko odposlanstvo pa benečanske vojske že ni več našlo v Kobaridu, ker je ta med tem časom prišla že pred Tolmin, odkoder se je brez boja umaknila preko meje. In ko se je odposlanstvo vrnilo v Tolmin, ne da bi prišlo v stik s sovražnikom, ga je dal tolminski glavar prijeti in občutno kaznovati. Ferlugo je dal mučiti in obesiti na grajski zid, njegovega brata Pavla, ki je bil volčanski župan, pa je oglobil s 5 dukati. Tomaž Rueprecht je zbežal iz gospostva, a se je kasneje vrnil ter se je z glavarjem pobotal za določeno globo. Kolikšno globo je plačal Tomaž Presečnik, kmetje niso vedeli povedati, sam pa je bil ob zaslišanju kmetov 1524 že med pokojnimi. Pokojnemu Ferlugi je Neuhauser zaplenil vse premično premoženje in grunt, na katerem je zgradil novo hišo, pa je brez odškodnine padel v roke tolminskega deželskega sodnika Andreja Schmidta. Peter Arnejč iz Volč, ki je takrat tudi šel k sovražniku v Kobarid, da bi si, kot je sam dejal, zavaroval svoje premično premoženje, je bil kaznovan s 15 dukati globe. Z njim vred je bilo kaznovanih še nekaj drugih kmetov iz Volč, ki so šli z njim in so s seboj vzeli tudi živino. Plačati so morali po 6 ogr. gld. globe. Tolminski glavar je tisti čas prijel tudi kmeta Tomaža iz Idrskega ter ga je dal brez vsakega sodnega procesa obesiti, kakšen prekršek ali zločin je storil, pa viri ne navajajo. Pokojniku in njegovi družini je dal zapleniti vse premično premoženje v vrednosti 50 do 60 dukatov, družino pa je izgnal iz gospostva. Njegovega sina Kristana je dal tolminski gospod po očetovi smrti trikrat zapreti v grajski stolp.

Konec leta 1513 ali v začetku leta 1514 so se uprli vsi kmetje v tolminskem gospostvu. Sklenili so kmečko zvezo ter so zahtevali od tolminskega gospoda, da se drži stare pravde. Najprej so poskušali, da se z njim sami pobotajo. Kmetje iz Ruta so poslali k njemu na grad Gašperja Likarja iz Oblok, da bi se mu pritožil v njihovem imenu zaradi straže na meji, ki so jo morali večkrat opravljati kar po nekaj dni zaporedoma, pa jih je to neobičajno breme zelo težilo, kajti niti

⁴⁷ Op. št. 46 in Leicht, str. 831.

prej niti kasneje niso bili zavezani k nobeni vojaški službi, še manj pa k straži. Toda, kakor hitro je Likar začel govoriti, ga je tolminski gospod vrgel v ječo in rutarski kmetje so morali dati svojemu gospodu kar celega junčka, vrednega 2 ren. gld., da so ga rešili iz ječe. Po tem dogodku so tolminski kmetje spoznali, da se sami ne morejo pobotati s svojim gospodom, temveč se morajo obrniti na pomoč k cesarju. Poslali so svoje kmečke zastopnike na dvor in regiment v Innsbruck, da jim v stiski pomagata.⁴⁸ Cesar Maksimiljan I. je namreč v času svoje vlade postavil nekaj centralnih uradov za avstrijske dežele, med njimi tudi regiment, ki naj bi med drugim ščitil njegove in plemiške podložnike pred prehudim izžemanjem plemstva. Vsi podložniki so imeli pravico pritožiti se na svoj regiment proti plemstvu in pri njem iskati zaščite.⁴⁹ Zato je cesar tolminskemu kmečkemu zastopstvu obljubil, da jim bo poslal komisarje, ki jih bodo zaradi pritožb, ki so mu jih predložili, zaslišali, potem pa bodo ukrepali v smislu stare pravde in njihovih starih pravic in navad. Obenem pa je kmetom naročil, da morajo medtem mirovati in se ne smejo več upirati. Za Mihaela Neuhauserja je kmetom izročil posebno pismo, v katerem mu je naročil, da kmetov ne sme kaznovati ker so se mu uprli, ker bo že sam to storil. Toda Neuhauser se ni držal cesarjevega ukaza. Zastopnike kmetov je po vrnitvi iz Innsbrucka preganjal, jih kaznoval z visokimi denarnimi globami, zapiral jih je v najtežje ječe ter jih izganjal iz kmetij. To je imelo za posledico, da kmetje kljub obljubi niso hoteli razpustiti kmečke zveze in so še naprej vztrajali v uporuh ter vodili pravdo proti Neuhauserju.

V kmečkem zastopstvu, ki je šlo k cesarju so med drugimi bili tudi kmet Gale iz Rut, Miklav Schuester iz Tolmina in Gašper Matuh iz Selc pri Tolminu. Ko je Gale že drugič prišel od cesarja, ga je hotel Neuhauser prijeti in zapreti. Kmetje so zato Galeta posvarili, da naj nika ne hodi domov, ampak se naj pred njim skrije za nekaj časa v gospostvu. Gale pa se je skliceval na cesarjevo pismo, ki jim ga je dal in v katerem je bilo Neuhauserju naročeno, da ne sme kmetov kaznovati. Odšel je dalje proti domu, toda tu ga je sodnik deželskega sodišča že iskal, da bi ga zagrabil in odpeljal v grad. To je Galeta spametovalo, da je sodniku pravočasno ušel in da se je pred njim skrnil. Sodnik pa je pobeglemu Galetu odpeljal vso živino, ki jo je našel doma in sicer 4 krave, dve ali tri druge govedi ter okrog 20 ovac in jagnjet. Miklavu Schuesterju, ki je prav tako zbežal, je sodnik odpeljal 6 svinj in vse žito v vrednosti 30 dukatov, ter repo in zelje in vso hišno opremo. Gašperju Matuhu iz Selc, ki je imel dve hubi, je kot je bilo že spredaj rečeno, odvzel eno hubo, ki je bila kupna. Gale se je zaradi odvzema premičnega premoženja pritožil cesarskim komisarjem v Ljubljani, ki so dobili od cesarja ukaz, da tolminske kmete zaradi pritožb proti Neuhauserju zaslišijo in jim pomagajo priti do njihovih pravic, vendar pa ni dosegel nobenega uspeha.⁵⁰

⁴⁸ Op. št. 46 in Rutar, c. d. str. 141.

⁴⁹ A. Mell, Grundris der Verfassungs und Verwaltungsgeschichte Steiermarks, Graz 1929, str. 79, 291—293.

⁵⁰ Iz zapisnika tolminskih pritožb 1515 in 1524 in poročilo komisarjev iz l. 1515 in 1524.

Cesarski komisarji so tolminske kmete zasliševali najprej v Škofji Loki, potem pa v Kranju in Ljubljani. Komisarji v Kranju so 1514 javno razglasili po vsej kranjski deželi in tudi po Tolminskem, da se naj jim kmetje pritožijo, če smatrajo, da jih plemstvo z različnimi obveznostmi in davki preveč obremenjuje. Znano je, da so se jim takrat pritožili polhograjski kmetje, ker jih je njihov zemljiški gospod Gašper Lamberger preveč obremenjeval z urbarskimi davki. V zvezi z gornjim pozivom so se kranjskim komisarjem pritožili tudi Tolminci bodisi posamezno ali v imenu vsega tolminskega prebivalstva. Gregor Kos iz Doblarja na Tolminskem se je šel sam zase pritožiti komisarjem. Takratni grajski upravitelj Hartman Krachkofler, ki je bil v Neuhauserjevi službi od 29. 9. 1513 do 28. 9. 1514 ter deželski sodnik sta se tega zbal, ker sta mu v Volčah malo predtem nasilno odvzela mošnjo z denarjem. Da bi pri komisarjih vzbudila dvom v njegovo pritožbo, sta ga, še preden je došel v Kranj, pred njimi očrnila, da je upornik in da je napadel grajskega pisarja, ko mu je hotel zabraniti, da bi zažgal grad. Pisar je moral v dokaz njunega pričevanja pokazati komisarjem neko rano na telesu, češ da mu jo je ob tisti priliki zadal Kos, samo da bi bilo njuno krivo pričevanje čimbolj verjetno. Toda pisarja ni ranil kmet Kos. Ranjen je bil ob nekem pretepu na žegnanju v Tolminu, kjer pa Kos ni bil navzoč. Učinek njunega pričevanja ni izostal. Komisarji so verjeli oskrbniku in sodniku in niso hoteli zaslišati Kosa glede pritožbe proti Neuhauserjevima uradnikoma. Goriškemu glavarju so celo naročili, da mora Kosa zaradi hude obtožbe zasledovati in kjer ga zaloti, naj ga prime in vrže v ječo. Glavar je res to storil ter je kmeta prijel in zaprl. Kos mu je moral plačati vse stroške preskrbe, v zaporu, razen tega pa še 16 ogr. gld. kazni. Za »bolečine« je moral grajskemu pisarju odšteti 9 ren. gld., razen tega pa mu je tolminski gospod med zaporom pobral vse orožje, ki ga je moral za drag denar znova kupiti.⁵¹

Iz Kranja so pritožbe tolminskih podložnikov romale v Ljubljano. V Ljubljani sta tolminske kmete razen komisarjev zasliševala še kranjski deželni glavar Hans Auersperg, gospod iz Šumberka, in deželni upravitelj Pavel Rasp, oskrbnik Škofje Loke. Kranjski deželni upravitelj je zastopnikom tolminskih kmetov izročil pismo za Neuhauserja, v katerem mu je naročil, da kmetov ne sme bolj obremenjevati kot je bila navada pod Benečani. Razen tega pisma pa tolminski kmetje niso dobili nobene druge rešitve na svoje številne pritožbe izročene cesarskim komisarjem v Ljubljani. Kmet Gale iz Ruta je moral ljubljanskim komisarjem izročiti 12 dukatov, da je od njih dobil jamstvo, da se sme brez skrbi za svoje življenje vrniti na svoj dom in v miru obdelovati svojo kmetijo. Z njim vred je takšno jamstvo dobilo še enajst drugih tolminskih kmetov, ki so bili skupaj z njim v zastopstvu pri cesarju in komisarjih. Toda grajski oskrbnik in sodnik se na vsa ta jamstva komisarjev nista nič ozirala. Galeta sta dala prijeti in zapreti v grad. Imela sta ga zaprtega 10 dni in ker je vedel, da pri deželskem sodišču ne bo mogel nič opraviti proti njima, jima je plačal 12 dukatov, da sta

⁵¹ B. Grafenauer, Kmečki upori, str. 90 in zapisnik pritožb iz l. 1515 in 1524, poročilo komisarjev 1524.

ga izpustila. Razen tega se jima je moral z zaprisego zavežati, da še zaradi ječe in kazni ne bo pritožil na komisarje. Končno mu je tolminski gospod odvezel še vse premoženje in posest ter je bil skupaj z ženo izgnan iz gospostva. Matevžu Schuesterju je Neuhauser tudi zaplenil kmetijo, kmet Gašper pa je bil kaznovan z 8 dukati globe, ne glede na prejšnje kazni.

Tisti čas, ko so se tolminski kmetje in njihovi zastopniki pritoževali cesarskim komisarjem v Ljubljani proti Neuhauserju, je dal ta brez vsakega sodnega zaslišanja in sodbe zapreti kmeta Martina Sošeba ter Ivana Kobala in Miklava Schuesterja, ki so zastopali tolminske kmete v pritožbah proti njemu in njegovim uradnikom. Neuhauser je vse tri kmete proglasil za kolovodje tolminskega upora, samo da bi jih mogel čim huje kaznovati. Kolovodjem upornikov je pretil z mučenjem in smrtjo z obešenjem. Zato se je Jurij Likar skupaj z ženo Miklava Schuesterja podal v Gorico h goriškemu glavarju Antonu Rabatti prosit pomoči in posredovanja. Ta pa ju je napotil h komisarjem v Ljubljano, češ da so oni pristojni da sprejemajo in rešujejo njihove pritožbe. Jurij Likar se je potem z Miklavževim zetom podal v Ljubljano. Ker pa je Neuhauser medtem javno razglasil, da ga nihče ne sme zatožiti komisarjem zaradi zaprtih kmetov, drugače bo hudo kaznovan, je dal Likarja prijeti ter ga je zaprl v grad k ostalim trem kmetom. Ko so pa tolminski kmetje za to izvedeli, so se zbrali in se podali na grad. Od Neuhauserja so zahtevali, da mora vse štiri kmete izpustiti. Neuhauser pa jim je sporočil, da se z njimi ne bo pogovarjal in pogajal, če pa to vseeno žele, naj mu pošljejo posebno deputacijo 30 tolminskih mož. Tolminski kmetje so res izbrali to deputacijo, ki se je potem pogajala z Neuhauserjem zaradi izpustitve zaprtih kmetov. Zastopniki tolminskih kmetov so mu morali najprej zapriseči, da se glede tega Neuhauserjevega početja ne bodo nikamor pritožili, potem so mu pa za izpustitev zaprtih kmetov obljubili 24 krajcarjev globe od vsake hube. Obljubili so mu tudi, da se bodo potem pomirili. Nasprotno pa se je Neuhauser zavezal, da bo zaprte kmete izpustil in da ne bo nobenega kmeta več zaprl in oglobil brez sodnega zaslišanja in sodbe.

Kmetje so držali obljubo, Neuhauser pa le delno. V dveh zaporednih letih 1514/1515 so tolminski kmetje odplačali Neuhauserju vso naloženo globo. Po cinitvi cesarskih komisarjev je ta globa prinesla Neuhauserju 252 dukatov izrednega dohodka. Kobaridčani in Drežničani niso plačali te globe, ker niso bili v uporu. Neuhauser je zaprte kmete res izpustil na prosto, vendar pa je druge kmete še kar naprej zapiral v grad in jih obremenjeval z visokimi denarnimi globami. Ker se na ta način ni držal svoje obljube, so kmetje še naprej vztrajali v uporu. Njihov upor pa ni veljal samo njemu ampak tudi tolminski duhovščini. Ta je bila zaradi svojega sovražnega razpoloženja proti upornim kmetom deležna najhujšega prezira tolminskega prebivalstva kot se je to dogajalo v Furlaniji med kmečkim uporom 1511. Namesto da bi tolminska duhovščina stala kmetom ob strani v njihovem boju proti zatiralskim metodam zemljiškega gospoda, jih je graščaku izdajala, da se je

ta lažje nad njimi znašal, ali pa je mislila le na svojo korist ter se je ves čas tolminskega upora bavila s kupčijskimi posli.

Najbolj sovražno razpoložen proti upornim tolminskim kmetom je bil volčanski župnik Jakob. Ta je uporne volčanske kmete ne samo izdajal Neuhauserju in njegovim valptom, ker jih je preziral in sovražil, ampak se je s takimi nečednimi dejanji skušal tudi gmotno okoristiti. Med tolminskim uporom 1514/1515 je Neuhauserju izdal kmeta Klementa Mesnica ali Meisnica iz Volč, češ da je tudi on eden izmed voditeljev tolminskih upornikov. Neuhauser je dal kmeta zapreti v grad, vendar ga je izpustil že po dveh dneh zapora, ker je kmečka zveza zanj plačala 8 dukatov globe. Ko pa je bil Mesnic prost in se je vračal mimo cerkve domov, ga je župnik Jakob opazil ter je kar v mašniškem plašču prišel za njim in ga je dal znova prijeti in zapreti. Kmalu nato se je župljanom sam ponudil, da ga bo rešil ječe, če mu zato dajo dobro podkupnino. Župljani so župnika res podkupili, da se je za zaprtega kmeta zavzel pri tolminskem gospodu, za izpustitev iz zapora pa so kmetje morali tolminskemu gospodu plačati 16 dukatov globe. Volčanski župnik Jakob je tudi sodeloval pri zaplembah živine tolminskim kmetom, ki so jo med benečansko vojno tihotapili na benečanska tla, ali pa se je dal od tihotapcev podkupovati. Za mitnine prost prevoz 250 koštrunov na Laško je некоč skupaj z Neuhauserjevim sodnikom prejel 4 ogr. gld. podkupnine. Skupaj z županom iz Kozarišč je Tonetu Makucu iz Polja pri Šentvidski gori odvzel dva vola, ki mu jih je sodnik dovolil prodati v kanalsko deželno sodišče. Ker je imel Gregor Kos iz Doblarja pri prihodu v Volče mošnjo z denarjem, je to naznanil grajskemu upravitelju in sodniku, ki sta se vračala od zaslišanja pri goriških komisarijih, da sta ga prišla in pretrepala, z glavo navzdol vlačila po blatu, da je bil v glavo ves krvav in ranjen, nazadnje pa sta ga odpeljala na grad in ga zaprla v grajski stolp. Izročiti jima je moral ne samo mošnjo z denarjem, ampak tudi 10 ogr. gld. za izpustitev. Cesarski komisarji, ki so iz pritožb kmetov izvedeli za zadržanje volčanskega župnika pred in med uporom 1514/1515, so bili mnenja, da je bil ta župnik največ kriv, da so se kmetje uprli in da je Neuhauser med uporom tako kruto ravnal s svojimi kmeti ter jih je vsevprek kaznoval.

Volčanski kmetje so med uporom zahtevali od tolminskega gospoda, da mora njihovega župnika odstaviti, ker ga nočejo več imeti za svojega dušnega pastirja. To njihovo zahtevo pa je Neuhauser smatral za nov upor proti sebi in svojim sodelavcem ter je vsakega kmeta iz volčanske župnije kaznoval z denarno kaznijo 40 krajcarjev. Ta globa je po mnenju komisarjev prinesla Neuhauserju 255 dukatov dohodka. In če je ta ugotovitev točna, je globa za upor proti volčanskemu župniku Jakobu plačalo 510 župljanov. Ker pa je volčanska župnija leta 1515 štela ca. 130 hub in košanij, so globo morali plačati vsi odrasli ljudje v župniji, da so jo zbrali v tolikšni višini.⁵²

Na Tolminskem brez Kobarida in Bovca je bilo 1515 sedem župnij: župnija v Tolminu (z vasmi Podljubin, Ljubinj, Čadra, Žabče, Zatulmin,

⁵² Glej op. št. 46, in poročilo komisarjev 1515 in 1524.

Dolje, Gabrije, Smast, Ladra, Volarje, Selce, Kamno, Vrsno, Selišče, Idrsko, Mlinsko, Svina in Tolmin), župnija v Rutu (z vasmi Nemški rut, Grant, Stržišče, podbrdska Bača, Trtnik, Znojile, Kal in Obloke), župnija v Volčah (z vasmi Volče, Modreja, Stopič, volčanska Bača, Selo, Kozmarice, Doblar, Kozarišče, Lom, Log, Idrija na Bači, Čiginj in Modrejce), župnija v Kneži (z vasmi Kneža, Temljine, Podmelec, Sela nad Podmelcem in Koritnica z Grahovom), župnija na Šentviški gori (z vasmi Poče, Slap, Ponikve, Logaršče, Pečine, Prapretno brdo, Polje, Bezišče, Zakrije, Daber in Šebrelje), župnija v Cerknem (z vasmi, Cerknovo, Reka, Plužne, Laznice, Mlaka, Otalež, Jazne, Kojca, Bukovo, Orehek, Labinje, Poljane, Poče, Gorje, Trebenče, Zakriž, Jesenice, Planina in Poljice), ter župnija Idrija (pri Fari).⁵³

Pod Benečani so tolminske župnike po stari pravici in navadi izbirali tolminski župljani sami, na župnije pa jih je postavljali čedadski kapitelj. Med benečansko vojno je pravica prezentacije tolminskih župnikov pripadala deželnemu knezu, vendar si je to pravico samovoljno lastil tudi tolminski zemljiški gospod. Ta je po odstavitvi volčanskega župnika Jakoba 1514/15 postavil na to mesto Gregorja Priesteina. Neuhauser je nastavljal tudi šentviškega župnika Matevža Kokoleta, medtem ko je cesar postavil tolminskega in kobariškega župnika. Tolminska župnija je bila izpraznjena med uporom tolminskih kmetov 1514/15, ko je tedanji župnik Daniel zbežal iz Tolmina na loška tla, kjer je tudi umrl. Ni znano, kaj je gnalo tolminskega župnika v prostovoljno pregnanstvo. Verjetno ga Neuhauser ni mogel trpeti, ker ga je na župnijo postavil še čedadski kapitelj in ne on in ker se ni dal izkoristiti v borbi proti upornim tolminskim kmetom. Ko se je po njegovi smrti vrnil domov cerkovnik, ki ga je spremljal v pregnanstvo, ga je dal Neuhauser zapreti ter je od njega zahteval župnikovo zapuščino, predvsem denar. Da je bil zopet prost, je moral plačati 9 zlatih dukatov globe. Neuhauser se je polastil tudi vsega premoženja kobariskega župnika Aleksa Brešarja, ki je umrl med uporom tolminskih kmetov. Še tisto uro, ko je župnik umrl, je poslal v župnišče svoje hlapce, da so preiskali vso njegovo hišo in iz nje odnesli vse, kar jim je prišlo v roke. Predvsem so iskali denar in ker ga niso našli, je dal tolminski gospod zapreti oba njegova brata, enega od njiju pa je dal mučiti na natezalnici, da bi povedal, kam je skrival župnikov denar. Za izpustitev iz ječe je moral plačati 4 ren. gl. v denarju, izročiti pa mu je moral tudi enega konja, vrednega 4 dukate.

Namesto umrlega župnika Daniela je cesar postavil za tolminskega župnika dotedanjega Neuhauserjevega pisarja Janeza Potrebuješa. Ta je bil vnet Neuhauserjev sodelavec pri zatiranju tolminskih kmetov, ko je bil še grajski pisar, pa tudi še kasneje, ko je bil tolminski župnik. Zato ga kmetje niso mogli trpeti za župnika ter so 1523 prosili dvor, da ga naj iz župnijskega mesta odstavi. Leta 1524 je čedadski kapitelj, ki je zopet imel pravico nameščanja tolminskih župnikov, hotel odstavi

⁵³ Seznam hub v tolminskem gospostvu 1515, Rutar c. d. str. 77-78, 165-166.

tega župnika, a se je zanj zavzel dvor, da je še naprej ostal na tem mestu.

Tudi ostala tolminska duhovščina ni podpirala tolminskih kmetov v njihovem uporuh proti tolminskemu gospodu. Ves čas pred uporom, med njim in po uporuh se je bavila s pridobitnimi posli, s točenjem pijač in s prodajo živine, cerkveni posli pa ji niso bili niti malo mar. Šentviški župnik in župnik iz Kneže sta se ves čas trgovinske zapore z Benečijo ukvarjala s tihotapstvom živine na laška tla. Župnik iz Kneže je tihotapil živino celo v času, ko so bili cesarski objezdniki na Tolminskem in mu je bila njihova navzočnost na Tolminskem kaj malo mar. Ni čudno, da preprosto tolminsko ljudstvo ni imelo nobenega zaupanja v svojo duhovščino, da je niso spoštovali ter da je njihov upor proti tolminski fevdalni gospodi veljal tudi tolminski duhovščini.⁵⁴

Cesarski komisarji v Ljubljani so pritožbe tolminskih kmetov proti Neuhauserju še med uporom 1515 prepustili v obravnavo vojaškemu komisarjem v Gorici, ne da bi jih skušali vsaj nekaj od njih uspešno rešiti. Ker pa je bila pot v Gorico za Tolmince krajša od poti v Ljubljano, so kmetje navalili s svojimi pritožbami v Gorico, da jih komisarji niso mogli sproti vzeti na zapisnik, kaj šele reševati. Zato so tolminskimi kmetom svetovali, da naj izmed sebe izberejo dvanajst kmetov, ki jih bodo zastopali v njihovih pritožbah proti tolminskemu gospodu in v njihovem imenu vodili proti njemu sodni proces. Kmetje so res izbrali 12 mož za svoje zastopnike pri goriških komisarjih, ter so jim dali vse polnomočje, da vodijo v njihovem imenu pravdo z Neuhauserjem. To so bili župan Benedikt iz Zatoimina, kmet Ambrož Schuester iz Tolmina, Jorg Schuester iz Tolmina, Mihael Delat iz Tolmina, Jurij Likar iz Volč, Gašper Matuh, vulgo Urbančič iz Selc pri Tolminu, ki ga je zaradi prehudega preganjanja zamenjal Klement Soseb iz iste vasi, dalje Ivan Štulič ali Štalč iz Modreje, Klement Meisnic iz Volč, župan Jakob Truš, novc iz Spodnje Idrije, Blaž Felec iz Žabč, Gašper Likar iz Spodnjih Volarij, Peter Brešar ali Prešar iz Kozarišč in Ivan Kobal ali Kafol. Nekateri kmete iz dvanajstije je tolminska kmečka zveza zamenjala med uporom z drugimi kmeti, kot je bil primer z Matuhom, zato se v spisku navaja kar 14 ali 15 voditeljev tolminske kmečke zveze namesto dvanajstih. To dvanajstoro je Neuhauser hudo sovražil in jo ne prestano preganjal. Proglasil jih je za voditelje tolminskih upornikov ter jih je zalezoval doma in na vseh njihovih potih, da bi jih ujel in kaznoval. Zapiral jih je v grajsko ječo, jim jemal premoženje ter jih je izganjal iz gospostva. Nekateri od njih so kar sami zbežali iz gospostva, da so si rešili vsaj golo življenje. Zaradi neprestanega preganjanja in strahu za svojo usodo je voditeljem tolminskih upornikov kmalu uplahnil pogum, da bi se še naprej zavzemali pri komisarjih za prizade te tolminske kmete ter zanje vodili pravdo proti Neuhauserju. Prenehali so hoditi v Gorico in pritiskati na komisarje, da bi čimprej rešili tolminske pritožbe. Komisarjem je bilo to kar po volji, ker so imeli obilo drugih poslov ter jim je pravda z Neuhauserjem bila bolj v breme

⁵⁴ Glej op. št. 46, poročila komisarjev 1524 in zapuščinski inventar po umrlem kobariškem župniku Aleksu Brešarju 1515, ki je poročilu komisarjev iz l. 1524 priložen, Rutar c. d. str. 66, 171.

kot v korist. Toda posledica tega zastoja v reševanju tolminskih pritožb je bila, da so tolminske pritožbe ostale nerešene do Neuhauserjevega odhoda s Tolminskega in da škode, storjene kmetom, tolminski gospod ni nikoli povrnil. Tudi tolminska kmečka zveza, ki je svojim zastopnikom ob izvolitvi obljubila, da jih bo ščitila pred Neuhauserjevim prèganjanjem in maščevanjem, ni izpolnila svojih obljub. Spričo Neuhauserjevega terorja ni mogla dati učinkovite podpore svojim voditeljem. Edino, kar je za njih koristnega napravila, je bilo to, da jih je reševala iz ječe s tem, da je za njih poravnala velike globe.

Enega od voditeljev tolminskih upornikov, Gašperja Matuha iz Selc pri Tolmini, je Neuhauser še posebno sovražil. Neprestano se je moral skrivati pred njim ali njegovimi uradniki, dokler ni zbežal iz gospostva. Takrat pa mu je grajski upravitelj, Waltenhofer po imenu, odvzel obe hubi ter 35 starov pšenice, 35 starov ječmena in 35 starov ovs, razen tega pa še 20 svinj. To ga je tako prizadelo, da je sam šel h komisarjem, in se jim je pritožil. Komisarji so mu priznali pravico do hub, razen tega pa so Neuhauserju naročili, da mu vrne vse premečno premoženje, izvzemši činž. Grajski pisar in kasnejši tolminski župnik Janez Potrebujes in sodnik, ki sta bila od Neuhauserja poslana h komisarjem, da pričata proti Gašperju, nista nič opravila. Neuhauser je bil prisiljen vrniti hubi Gašperju, toda po dveh mesecih mu je tolminski gospod zopet odvzel eno hubo, ki jo je moral proti odškodnini izročiti drugemu kmetu. O tem pa je več povedano že na sprednjih straneh razprave. Tudi Klement Mésnic ali Meisnic iz Volč je bil eden od dvanajsternih zastopnikov tolminskih kmetov v pravdi z Neuhauserjem. Kakor hitro je prišel od cesarskih komisarjev v Ljubljani in Gorici, kjer se je v imenu vseh tolminskih kmetov pritožil proti tolminskemu gospodu, ga je dal ta prijeti z nekaterimi drugimi kmeti vred. Zaplenil mu je kravo s teletom, enega konja za poljska dela, 2 kozi in 23 jagnjet ter vse žito za setev, potem pa je njega in sina izgnal iz gospostva. Ko se je konec leta 1515 vrnil domov, je moral plačati upravitelju Krachkoflerju 12 dukatov. Globe pa ni plačal on sam, ampak njegov sin, ker je prej umrl. Njegov sin je tudi odkupil zaplenjeno kravo za 8 dukatov.

Dvanajstija je takoj ob izvolitvi javno razglasila, da sme vsak kmet peljati svojo živino, kamor želi ter da jo sme prodajati ali kupovati za domače potrebe ali za zakol. V ta namen je izdajala kmetom potrdila za notranji promet z živino, podobno kot Neuhauser. Tolminski gospod pa teh dovoljenj kmečke zveze ni priznaval ter je vsem kmetom odvzel živino, če so se izkazali s takšnim dovoljenjem. Tako je Tomaž Pučko iz Idrskega prejel od kmečke zveze takšno dovoljenje za nakup treh parov volov v gospostvu. Ko pa je bil z njimi na poti proti domu, so so mu jih odvzeli Neuhauserjevi hlapci, razen tega pa je moral plačati še globo. Tudi Gregorju Raklu iz Mlinskega sta bila na ta način zaplenjena dva vola, razen tega pa je bil kaznovan še s 5 ren. gl. globe.

Tolminska dvanajstija je v imenu vseh tolminskih upornikov vodila pred goriškimi komisarji pravdo (recht) proti Neuhauserju, da bi prišla do starih pravic, to se pravi do tistih svoboščin in navad, ki so jih imeli še pod patriarhi in Benečani in ki jih jim je potrdil tudi cesar Maksi-

miljan I., ko so prišli pod njegovo oblast. Pri tem se ni posluževala nobenih nasilnih dejanj in nastopov, kar je bilo v popolnem nasprotju s kranjskimi puntarji, ki so napadali gradove, jih plenili in požigali ter stregli plemstvu po življenju, samo če so ga dobili v svoje roke. Tolminska kmečka zveza je popolnoma zaupala v cesarja in v njegove obljube, da jim bo pomagal do zopetne uveljavitve njihovih pravic. Tudi zavlačevanje komisarjev pri reševanju njihovih prošenj in pritožb jim ni omajalo tega zaupanja. Nasprotno pa so bili kranjski kmetje, ki so prav tako zaupali v cesarja in njegovo pravičnost, mnogo manj potrpežljivi in niso verjeli obljubam cesarskih komisarjev, da bodo prišli do svojih pravic, če se razidejo. Pogajanja med upornimi kranjskimi kmeti in cesarskimi komisarji v Ljubljani aprila meseca leta 1515 so se razbila in val upora se je razširil po vsej kranjski deželi. Medtem ko so kranjski kmetje med uporom na splošno odpovedali davščine svojemu plemstvu in jim niso hoteli opravljati tlake, so tolminski uporni kmetje še naprej oddajali činž svojemu gospodu ter so opravljali tlako, v kolikor ni bila v nasprotju z njihovo staro pravdo. Tolminski kmetje v uporuh niso nastopili z oboroženo silo proti svojemu tlačitelju, čeprav so bili številnejši od grajske posadke, oboroženi in vajeni vojskovanja. Napol porušeni in nikdar dovolj pozidani tolminski grad jim ob skupnem navalu ne bi mogel dolgo kljubovati. Tolminski gospod je celo pričakoval naval upornih tolminskih kmetov na grad, zato je med uporom število grajske posadke povečal na 40 mož ter se je dobro založil z orožjem in municijo. Toda do tega napada ni prišlo. Morda kmetje niso hoteli tega tvegati zaradi slabše oborožitve in bližine cesarske vojske, ki bi utegnila priti tolminskemu gospodu v pomoč, ali pa so se bali Benečanov, ki bi mogli napad kmetov na tolminski grad izkoristiti za svoj napad na tolminsko ozemlje. Najverjetneje pa jih je od tega napada odvračal tolminski gospod sam, ker jih je dal s svojimi hlapci neprestano zasledovati; kjer se jih je zbralo kaj več po številu, pa bodisi da so bili v zaprtem prostoru ali na prostem, jih je razkropil, še preden je moglo priti med njimi do kakšnega dogovora o skupni akciji. Tudi v duhovščini je imel Neuhauser zvestega zaveznika, ki ga je sprti obveščala o kakršnih koli naklepih tolminske kmečke zveze, pa če so se tikali upora, ali ne. S tem, da je tolminski gospod držal svoje kmete v neprestanem strahu pred njegovim maščevanjem ter med seboj razdeljene in razkropljene, je bil njegov največji uspeh v borbi proti tolminski kmečki zvezi. Pa tudi sama kmečka zveza ni izpolnjevala obljub, ki jih je dala svojim zastopnikom in voditeljem ob izvolitvi. Ko je tolminski gospod najbolj preganjal voditelje upornih kmetov in so ti najbolj rabili pomoč kmečke zveze in vsega tolminskega prebivalstva, so se Tolminci strahopetno poskrili v svoje hiše in druga zatočišča in prepustili svoje tovariše krutemu graščakovemu maščevanju. To so kmetje sami povedali komisarjem ob zaslišanjih 1515 in 1523; toda ne morda zato, da bi se sami obtožili svojega strahopetstva in nemožatosti, temveč da bi dejavnost tolminske kmečke zveze prikazali komisarjem v čim bolj nedolžni luči.

Neposredna posledica neaktivnosti tolminske kmečke zveze med uporom 1514/15 je bila tudi ta, da so se posamezni člani dvanajstije kar

sami pobotali s tolminskim gospodom in glavarjem na ta način, da so jima plačali globo za upor. Pustila sta jim svobodo in posest, oni pa so jima morali obljubiti, da se zanaprej ne bodo več pritoževali komisarjem proti Neuhauserju, ne v svojem imenu in ne v imenu ostalih kmetov, ter da bodo odslej mirovali. Gašper Likar iz Spodnjih Volarij, Jure Schuester iz Tolmina, župan Benedikt iz Zatolmina in Peter Brešar iz Kozarišč so se pobotali glede upora z glavarjem Urbanom Oberweinmarjem ter so mu plačali globo v višini 6 do 14 dukatov.⁵⁵

Že je izgledalo, da se bo tolminska kmečka zveza kar sama od sebe pomirila in razpadla, ko je na sosednjem Kranjskem v začetku leta 1515 nastal splošen kmečki upor, ki se je hitro razširil na Koroško in Spodnjo Štajersko ter je v kratkem času zajel vse slovensko ozemlje. Po izjavi udeleženca tega upora Jurija Schuesterja iz Tolmina se je kranjskega upora udeleževalo 80.500 mož, kar se presenetljivo sklada s Eugger-Birkenovim poročilom o številu slovenskih kmetov v punktu 1515.⁵⁶ Kranjski puntarji so Tolmincem poslali poziv, da se naj jim pridružijo v upor in jim pomagajo v borbi proti zatiralskemu plemstvu, drugače jih bodo napadli in opustošili vso njihovo zemljo, kmetije pa oplenili in požgali. Ta ukaz so jim poslali po upornih kmetih iz Bohinjske Bistrice. Tkalec Jure, sin Prangerja iz Bohinjske Bistrice, je ta ukaz prinesel rutarskemu županu, ta pa ga je sporočil naprej vsem ostalim županom v tolminskem gospostvu. Toda Tolminci se niso hoteli takoj priključiti kranjskemu punktu. Izgovarjali so se, da so že sami v punktu in da morajo čuvati svoje domove in zemljo pred Benečani, ki bi izrabili njihovo odsotnost, če bi se podali v kranjski punt in bi opustošili njihovo deželo. Toda kranjski puntarji se s tem izgovorom niso hoteli zadovoljiti ter so jih obdolžili zvez z Benečani. Ponovno so jim dali vedeti, da jih bodo napadli in uničili, če se bodo kranjskega punta vzdržali. Ponovnih groženj pa so se Tolminci zbal, zato so sklicali sestanek tolminske dvanajstije v Volčah. Na njej so se vodje upora posvetovali, kaj naj v danem primeru store. Po eni plati so bili prisiljeni nekaj storiti, da bi se rešili groženj kranjskih puntarjev, po drugi plati pa so vedeli, da ne smejo nič storiti proti cesarjevi volji. Sestanka se niso hoteli udeležiti vsi člani dvanajstije. Župan Benedikt iz Zatolmina in Peter Brešar iz Kozarišč, ki sta se pred tem že pobotala s tolminskim glavarjem, nista prišla na sestanek, kar so jima cesarski komisarji ob zaslišanju 1515 štel v dobro. Ostali člani dvanajstije, ki so prišli na sestanek, pa so glede na vest, da se tudi kranjski kmetje ne upirajo cesarju, ampak da se mu tudi oni pritožujejo proti plemstvu ter ga prosijo podpore v njihovi borbi za staro pravdo, sklenili, da bodo poslali svoje zastopnike v Ljubljano. Vendar so jim naročili, da se kranjskim puntarjem ne smejo takoj pridružiti v upor, ampak morajo od njih samo poizvedeti, kdaj bodo prišli glavni cesarski komisarji z Sigmundom Dietrichsteinom na čelu v Ljubljano, da se bodo tudi oni z njimi razgovarjali. Izmed sebe so izbrali nekaj zastopnikov, kot se zdi, šest po

⁵⁵ Zapisnik pritožb iz l. 1515 in 1524, poročilo cesarskih komisarjev iz l. 1515, B. Grafenauer, Kmečki upori, str. 94—100, 105.

⁵⁶ Grafenauer, Kmečki upori, str. 94—105.

številu, ter so jih poslali v Ljubljano. Toda tolminski zastopniki kmečke zveze so prišli v Ljubljano že prepozno, da bi mogli govoriti s cesarskimi komisarji in Dietrichsteinom, ki ga je cesar poslal na Kranjsko pomirit razjarjene kmete. Ta se je namreč z upornimi kranjskimi kmeti že razgovarjal, ker pa ni nič opravičil, je odšel. Tako tolminskim odposlancem ni preostalo nič drugega, kot da so se vrnili domov poročat o neuspehu svojega odposlanstva. Le štirje od njih so ostali na Kranjskem in se priključili kranjskim puntarjem. To so bili Jure Likar iz Volč, Gašper Matuh iz Selc pri Tolminu, Jakob Trušnovec iz Spodnje Idrije in Ivan Štalc ali Štulic iz Modreje. Kranjskim upornikom so se pridružili brez dovoljenja tolminske kmečke zveze. Na Kranjskem so ostali do konca punta. Ob koncu kranjskega punta julija 1515 sta Likar in Matuh pobegnili na benečanska tla, ostala dva pa sta se po izjavah nekaterih tolminskih kmetov skrivala nekje na Tolminskem. Posest Jurija Likarja in Gašperja Matuha je bila med njuno odsotnostjo zašplenjena. Ko sta za to izvedela, sta skupaj s Klementom Meisnicem iz Volč, ki ga je še Neuhauser izgnal iz tolminskega gospostva, prosila cesarske komisarje, ki so prišli na Tolminsko popisovat hube zaradi globe za upor, da bi jima dovolili vrniti se na svoje domove. Pripravljena sta bila sprejeti nase vsako kazen za svoje prestopke, samo da bi še enkrat videla svoje domove. Cesarski komisarji so vsem trem kmetom izstavili to dovoljenje na podlagi splošnega razglasa na bežeče kmete od 28. 8. 1515, zato so se kmalu nato vrnili domov. Kot se zdi, niso bili hudo kaznovani za svoje prestopke, vsaj s smrtno kaznijo ne. Jure Likar in Gašper Matuh sta bila leta 1524 še pri življenju ter sta pred goriškimi komisarji pričala o Neuhauserjevem krivičnem ravnanju s tolminskimi kmeti. Klement Meisnic je kmalu po vrnitvi domov umrl, sin, ki je postal njegov dedič na kmetiji, pa je moral plačati očetovo globo kot je bilo že spredaj omenjeno. Tudi ostala dva tolminska kmeta in voditelja upornih tolminskih kmetov Jakob Trušnovec iz Spodnje Idrije in Ivan Štalc iz Modreje sta se vrnila na svoj dom, ter sta se leta 1524 pritožila komisarjem proti tolminskemu gospodu. Ivan Štalc ali Štulic je pričal, da mu je Neuhauserjev sodnik po upor 1515 naložil dvakrat denarno kazen po 5 ducatov, Jakob Trušnovec pa je izpovedal, da je tolminski upravitelj na Neuhauserjev ukaz dal podreti mlin v Tribuši, ki je bil goriški fevd. Pri napadu na mlin so morali sodelovati tudi podložniki iz Spodnje Idrije.

V zapisniku cesarskih komisarjev, ki so zaslišali voditelje tolminske kmečke zveze oziroma člane dvanajstije, se omenja tudi neki Cabilico, ki je verjetno istoveten s Kuwilikerjem, ki so ga kranjski stanovi imeli za enega glavnih kolovodij kranjskega kmečkega upora 1515. Iz kratke pripombe, da je Cabilico govoril z Dietrichsteinom, pa ni jasno, ali je ta kranjski puntar pripadal Tolmincem ali Kranjcem.⁵⁷

Voditeljem tolminske kmečke zveze so cesarski komisarji ob koncu upora 1515 naložili denarno kazen. Vsak od petnajstih še živečih vodite-

⁵⁷ Pritožbe tolminskih kmetov 1515, in poročilo komisarjev iz l. 1515, post skripta k pismu cesarskih objezdnikov tolminskega gospostva cesarskim komisarjem v Ljubljani, 1. 12. 1515 ter pritožbe kmetov 1524, St. A fasc. 211, akt 1. 1. 1516.

ljev kmečke zveze, med njimi tudi tisti, ki niso pripadali dvanajstiji, a so bili zastopniki tolminskih kmetov, ko so se šli v začetku upora 1514 pritožiti k cesarju, je moral do 1. 6. 1516 plačati 10 ogr. gld. globe za upor. Skupni znesek te globe je znašal 150 ogr. gld. To globo so namesto voditeljev kmečke zveze plačali vsi tolminski podložniki, ker so svojim voditeljem ob izvolitvi obljubili, da jim bodo povrnili vso škodo, če bi jo zaradi njih utrpeli med uporom.

Globo za upor pa je moral plačati tudi vsak tolminski kmet, ki je bil v uporu. Od vsake hube, četudi je bila polovična, so tolminski kmetje plačali po en ogr. gld. globe za upor, od košanije pa pol ogr. gld. Od puste kmetije, ki je bila neobdelana že pred uporom, niso plačali nič, če je bila med tem časom že obdelana in ni dajala vsega činža, pa 24 krajcarjev. Rokodelci kot čevljarji, kovači, tesarji in tkalci, in njihovi pomočniki, ki so bili v uporu, so plačali poldrugi ogr. gld. globe za upor. Tolikšno globo za upor so morali plačati tudi vsi kranjski kmetje, ki so bili v uporu, a tudi štajerski in koroški niso bili od nje izvzeti. Z zbranim denarjem naj bi cesarski komisarji za Štajersko, Koroško in Kranjsko s sedežem v Ljubljani vzdrževali mejne gradove v Furlaniji za obrambo proti Benečanom.⁵⁸

Skupni iznos vse globe za upor na Tolminskem je znašal 605 dukatov. Globo v znesku 517 dukatov je tolminski glavar Urban Oberweinmar pobral od kmetov, takoj po cesarjevem ukaz, da mora pobrati ta denar. Denarja pa ni izročil cesarskim komisarjem, kot je velel ukaz, ampak ga je dal tolminskemu gospodu Neuhauserju, ki si ga je prilastil in porabil za svoje potrebe. In ker je tolminska globa za upor brez pojasnila izostala, so komisarji na cesarjev ukaz 11. 10. 1515 pozvali Oberweinmarja, da jim denar od glob izroči, razen tega pa pobere še globo od tistih kmetov, ki naložene globe iz kakršnegakoli razloga še niso plačali, ter jim ves denar pošlje v Ljubljano. Tolminski glavar pa tega ukaza ni hotel niti ni mogel izpolniti, ker mu Neuhauser ni hotel vrniti izročene denarja. Šele po dolgem zavlačevanju je skupaj s tolminskim uradnikom Lorencom Pruggerjem pobral tisto globo za upor, ki jo kmetje še niso plačali in jo je poslal v Ljubljano. Znašala je 79 ren. gld. 2 krajc. Ta vsota pa je predstavljala komaj dobro osmino vsote, ki bi jo morali dobiti komisarji s Tolminskega za upor. Zato so poslali na Tolminsko svoje uradnike z nalogo, da objezdijo gospostvo, popišejo vse hube, ki so bile v uporu ter poberejo globo še od tistih kmetij, ki so z njo bile v zaostanku. Objездniki so ukaz izpolnili, popisali so vse hube tolminskega gospostva, razen tega pa še bovškega kota, medtem ko so se kobariškega kota izognili. Za globo so nabrali v tolminskem gospostvu še nekaj dukatov denarja, da je skupni znesek, ki je bil poslan v Ljubljano, znašal 88 ogr. gld. 30 krajc. To pa je bil ves denar, ki so ga bili deležni cesarski komisarji od tolminske globe za upor, razen ševda onih 150 ogr. gld., ki so jih morali kmetje plačati za voditelje tolminske kmečke zveze. Zaradi malomarnega izpolnjevanja ce-

⁵⁸ Seznam hub tolminskega gospostva iz l. 1515, zapisnik o pritožbah tolminskih kmetov 1515, Grafenauer, Kmečki upori, str. 137-140, Vic. A. I/97a, akti iz l. 1515 in 1516.

sarskih ukazov je bil najbolj kaznovan tolminski glavar Oberweinmár, ki je bil konec leta 1515 odpuščen iz službe tolminskega glavarja.⁵⁹

Globe za upor niso plačali tisti tolminski podložniki, ki niso bili v uporuh leta 1514/15. Oproščeni so je bili vsi Kobaridčani, Drežničani in Bovčani ter nekateri posamezni kmetje, ki so bili v grajski službi, pa se iz tega razloga niso priključili upornikom, razen tega pa še nekateri idrijski kmetje na samotnih kmetijah, ki jih splošni tolminski upor ni dosegel. Tolminski deželski sodnik, oba sodna biriča in rutarski rihtar niso bili v uporuh, ker so glede na značaj svoje službe sami bili Neuhauserjeva desna roka pri zatiranju kmetov. Globe pa je bil oproščen tudi tolminski župnik Janez Potrebujes, ki je bil med uporuh grajski pisar in je sam izkoriščal tolminske kmete, če je le prilika nanesla. Tudi volčanski župnik Jakob od svoje hube ni plačal globe, ker je nasprotoval kmečkemu uporuh. Nasprotno pa je kobariški župnik Aleks Brešar za svojo hubo, ki jo je imel v Bezišču, plačal globo za upor. Iz preje navedenih podatkov je znano, da je bil v sporuh z Neuhauserjem, če ne še v hudem sovraštveh z njim. Kobaridčani in Drežničani so komisarjem 1515 sporočili, da so jih kranjski puntarji večkrat prosili, da naj pristopijo k njihovi zvezi, vendar so jih vedno zavrnilih.

Namesto globe za upor so bili vsi tolminski kmetje, ki niso bili v uporuh, dolžni plačati cesarju davek po pol gld. od vsake hube. Pobiranje tega davka od tolminskih podložnikov, ki niso bili v uporuh pa so cesarski objezdnhki komisarjem odsvetovali, češ da bo imel cesar več koristi, če jim ta davek spregleda kot pa če sicer mirne podložnike spravlja v slabo voljo in še kak upor. Kobariški župnik sam je Kobaridčane nagovarjal, naj ne plačajo naloženega davka.⁶⁰

Puntarskega denariča, ki so ga morali plačevati vsi kranjski kmetje svojim zemljiškim gospoduh v večem opomin, ker so se jim 1515 uprlih in ki je znašal 2 krajcarja od vsake hube, tolminski kmetje niso plačevali. Zabeležen ni v nobenem kasnejšem tolminskem urbarju.⁶¹

Bovški kmetje se niso pridružili uporuh tolminskih, niti kranjskih puntarjev. Kot so izjavili komisarjem 1515, so tudi njih kranjski puntarji večkrat prosili, da se naj jim pridružijo v uporuh, a se jim niso hoteli odzvati. V njihovih krajih so se ves čas benečanske vojne zadrževale cesarske čete, jezdeci in pešci, ki bi vsak poizkus upora gotovo že v kali zatrli. Mirno so morali gledati, kako jim tuji vojaški najemniki uničujejo njihova polja in praznijo njihove kašče in senike, pa se jim niso upali upreti. Drugače pa Bovčani sploh niso imeli vzroka za upor. Razen bovškega glavarja, ki ni imel nobenega interesa, da bi Bovčanom jemal stare svoboščine in navade, ni bilo med benečansko vojno nad njimi nobenega gospoda, ki bi mu morali služiti, kot je bil primer kmetov v tolminskem gospodstvu. Ker so cerkveni in svetni fevdih na bovških tleh med benečansko vojno začasno pripadlih cesarju, je

⁵⁹ Dve pismi cesarskih objezdnikov v Tolminu cesarskim komisarjem v Ljubljani z dne 28. 11. 1515 in 1. 12. 1515 (priloženo poročilo komisarjev 1515), poročilo komisarjev iz l. 1524. Vic. A. I/97a (akt iz 11. 10. 1515), popis tolminskih hub 1515.

⁶⁰ Zapisnik pritožb tolminskih kmetov iz l. 1515 in seznam tolminskih hub 1515.

⁶¹ Grafenauer, Kmečki upori, str. 143.

bovški glavar v cesarjevem imenu pobiral činž na bovških tleh, ali pa niti to ne, ker je benečanska vojna še trajala in se do konca vojne ni vedelo, komu bo Bovško pripadlo: ali Habsburžanom ali pa Benečanom. Tako so bili Bovčani med benečansko vojno oproščeni marsikatere obveznosti, če ne celo vseh, ki so jih preje imeli do svojih činžnih gospodov ter zato niso imeli vzroka, da bi se puntali. Nasprotno, med vse-slovenskim kmečkim uporom 1515 so šli celo v borbo proti koroškim puntarjem: Skupaj z bovškim glavarjem so koroškemu plemstvu pomagali odbiti napad koroških upornikov na gradova Bekštajn (Finkenstein) in Vetruv (Federaun) v Ziljski dolini. Gospodstvo in grad Bekštajn je bilo 1514 združeno z gospodvom in gradom Humberk (Hollenburg) ob Dravi v eno posest, ki je bila v rokah Sigmunda Dietrichsteina, grad in gospodstvo Vetruv pa je bilo delno cesarska, delno pa bamberska last. Razen obema gradovima so nudili svojo pomoč Trbižanom in Ziljanom, da so ostali izven upora. Sigmunda Diestrichsteina, ki je po zadušnem kmečkem uporu 1515 prišel na Bovško, so prosili, da naj jih glede na izkazano pomoč in ker so bili že dovolj prizadeti po cesarskih četah, oprosti davka po pol gld. od vsake hube. Vendar so izrazili pripravljenost, da plačajo ta davek, če ne bi bilo drugega izhoda. Temu bi se gotovo bolj upirali, če bi bili tako kot Kobaridčani in Drežničani obremenjeni s prekomernimi gosposočinskimi dajatvami in služnostmi.⁶²

Po tolminskem uporu 1514/15 je Mihael Neuhauser ostal na gospodstvu še celih 8 let (do 1. avgusta 1523). Čeprav so komisarji med njegovo preiskavo ugotovili, da je bil on glavni krivec upora na Tolminskem, se mu ni zgodilo nič žalega. Avgusta meseca 1523 so, mu komisarji sporočili, da si je za svoja krivična dejanja proti cesarju in podložnikom sicer zaslužil zapor, vendar mu to kazen odpuščajo, le tolminsko gospodstvo mora takoj vrniti deželnemu knezu in v takšnem stanju, kot ga je prejel. Veš denar, ki si ga je na nepošten način pridobil od tolminskih kmetov, skupaj s tistim, ki ga je pobral kot globo za upor in je pripadal cesarju, je ostal v njegovih rokah in ga prizadetim ni nikoli vrnil. Čeprav so ga komisarji pozvali na zaslišanje zaradi kmečkih pritožb, se ni odzval, češ da se ne čuti nič krivega! V svoj zagovor je navedel, da je tolminsko gospodstvo prevzel brez vsakega poročila o gospodarskem stanju gospodstva razen tistega, navedenega v pogodbi in opečatenih pismih. Poudaril je, da je gospodstvo prevzel v najbolj nevarnih časih in s tolikšnimi obveznostmi, da jih ne bi hotel prevzeti noben drug deželan. Po pogodbi ni dolžan, da predloži kakršnekoli račune od svojega gospodarjenja na gospodstvu, niti ni dolžan, da pride pred cesarske komisarje na zaslišanje. Tisti, ki ima kakšno pritožbo proti njemu, naj sam pride pred njega in se mu naj pritoži. Tudi deželni knez mu je dovolil, da se sme po tem ravnati. Ker pa komisarji nanj še vedno pritiskajo, da naj napravi obračun od gospodstva, jim bo poslal svojega pravnega zastopnika, da bo to opravljeno.

⁶² Zapisnik o zaslišanju bovških kmetov 1515 (priložen zapisniku o zaslišanju tolminskih kmetov). O gospodstvu in gradu Bekštajn in Vetruv glej Jaksch-Wutte, Kärnten, Erläuterungen I/4, str. 232—235, 241—242.

Neuhauser je 1524 res poslal svojega zastopnika dr. Beringerja h komisarjem v Gorico. Ta jim je predložil obračun dohodkov in izdatkov tolminskega gospostva od prevzema gospostva marca meseca 1511 do izročitve 1. 8. 1523. V predloženem obračunu pa je Neuhauser navedel samo redne dohodke od gospostva, brez izrednih, ki so po mnenju komisarjev bili vsaj tolikšni kot redni dohodki. Nasprotno pa je med izdatki zaračunal cesarju tudi tiste izdatke, za katere po pogodbi ni imel dovoljenja. Po izračunu komisarjev je imel Neuhauser samo na sodnih globah, s katerimi je obremenjeval tolminske kmete, 8.000 gld. dohodka, od pritegnjenih činžev in desetih pa ca. 20.000 gld. ali skupaj skoraj 30.000 gld. Dalje je bovške kmete na Kobariškem oškodoval za 1.100 gld. Pobiral je mitnino v Kobridu in primščino od kmetov ob spremembi lastništva na hubi, ki je znašala najčešče 5, 8, 10 pa tudi 20 in več gld. od hube. Med kmečkim uporom je pobiral globe, za upor, od tihotapskega blaga, ki ga je veliko zaplenil ne samo domačim kmetom, ampak tudi tujim, zlasti koroškim kmetom in tovornikom ter tujim trgovcem in meščanom, ki so kljub prepovedi trgovine med benečansko vojno še naprej trgovali z Benetkami, pa je imel velik dohodek, ki se ni dal nikoli prav oceniti. Ta ni bil v celoti nikoli prijavljen, zlasti pa ga niso prijavili tuji trgovci in meščani, ki se v gospostvo niso nikoli več vrnili. Vse te dohodke je Neuhauser komisiji zamolčal, vpisal pa je vse izdatke, ki jih je imel na gospostvu in ki so znašali ca. 24.000 gld. Samo za obrambo in zaščito gradu po vojaških najemnikih je izdal 12.000 gld., čeprav se tolikšni izdatki po pogodbi niso predvidevali.

Vojaški komisarji v Gorici niso hoteli potrditi Neuhauserjevega obračuna ter so ga prepustili v končno obravnavo in potrditev deželnemu knezu. Deželnemu knezu pa so priporočili, da naj Neuhauserja za vse krivice, ki jih je prizadejal svojim podložnikom, kaznuje z enako vsoto kot jo je od njih prejel v globah in drugih izrednih dajatvah. Pri tem so se sklicevali na njegov odlok, ki pravi, da morajo vsi tiisti glavarji, upravitelji in oskrbniki deležnoknežjih gospostev, ki so svoje podložnike pred uporom leta 1515 ne glede na njihove stare pravice in svobščine prekomerno obdavčevali ali kako drugače obremenjevali, jih zapirali v grajske ječe in mučili ter obešali in njihove družine pahnili v največjo revščino, poplačati vso storjeno krivico s tem, da dvorni komori izplačajo sedemkratno vrednost od neupravičeno nakopičenega imetja. Ta predlog so opravičevali s tem, da je Neuhauser s svojim sovražnim zadržanjem od tolminskih podložnikov spravil v nevarnost obstoj tolminskega gospostva pod cesarsko oblastjo, ker bi se mogli tolminski podložniki med benečansko vojno in med uporom brez večjega prizadevanja ločiti od cesarstva in se pridružiti benečanski republiki. Da do tega vseeno ni prišlo, so se cesarski komisarji, ki so vodili preiskavo proti Neuhauserju, sklicevali na »božjo previdnost«, predvsem pa na potrpežljivost tolminskih podložnikov, ki so kljub ponižanju in krivicam s strani svojega zemljiškega gospoda še naprej vztrajali pod cesarjem, v katerega še vedno neomajno zaupajo in pričakujejo, da bo s svojo pravičnostjo vse prav uredil. Kar se tiče pritožb tolminskih podložnikov proti tolminskemu gospodu Mihaelu Neuhauserju, pa so bili

isti komisarji mnenja, da se prav nič ne razlikujejo od pritožb kranjskih 'puntarjev' in da tudi gléde zahtev po stari pravdi med njimi ni nobene razlike.⁶³ So ugotovitevijo so deželnoknežji komisarji v Gorici in potem tudi v Ljubljani leta 1524 zaključili preiskavo proti Neuhausserju ter so svoj zapisnik izročili v vednost in ravnanje Maksimiljanove mû nasledniku v avstrijskih deželah, nadvojvodi Ferdinandu.

Zusammenfassung

DIE WIRTSCHAFTLICHE UND SOZIALE LAGE DER BAUERN IN DER GEGEND VON TOLMIN AM ANFANG DES 16. JAHRHUNDERTS UND DIE BAUERNAUFSTÄNDE VON TOLMIN IN DEN JAHREN 1513-BIS 1515

Gegend von Tolmin fiel 1420 an Venedig und blieb unter der Venezianischen Oberherrschaft bis September 1509, als im zweiten Jahr des Venezianisch-habsburgischen Krieges die kaiserlichen Truppen dieses kleine Land besetzten und es den übrigen habsburgischen Erbländern angliederten. Vom Jahre 1577 bis 1509 gehörte das Land verwaltungsmässig unter die Stadt Cedad (Cividale), die es dem Adel und dem Bürgertum von Cedad verpachtete; kirchlich unterstand es dem Kapitel von Cedad, dem auch das Zehente abgeliefert wurde, ausserdem besass das Kapitel auch einige Grundbesitzrechte in Tolmin. Das kleine Land war wirtschaftlich gänzlich von der Friaul abhängig. In die Friaul verkaufen die Bauern von Tolmin ihre landwirtschaftlichen Erzeugnisse (Vieh und Milcherzeugnisse), aus der Friaul wurden Getreide, Wein und Salz für den Eigenbedarf und den Weiterverkauf eingeführt. Das Feudalsystem im Lande Tolmin war lockerer als das habsburgische, dafür spricht auch die Tatsache, dass bis zur Habsburgischen Zeit alle Formen des alten Gewohnheitsrechts erhalten geblieben waren. Jedes Dorf mit wenigstens vier Bäuer nhöfen hatte einen eigenen Bürgermeister, der in Dorfangelegenheiten entscheiden konnte. Auch die Landesgerichtsbarkeit, mit ihrem Sitz in Tolmin, war in Händen von Dorfbürgermeistern als Beisitzern des Landesgerichts von Tolmin.

Als die Herrschaft Tolmin unter die habsburgische Oberherrschaft kam, wurde mit einem Schlag alles anders. Solange der Krieg mit Venedig andauerte — und das waren noch volle sieben Jahre — war es den Einwohnern des Landes verboten, mit der Bevölkerung jenseits der Grenze zu handeln, aber auch jeder Grenzübertritt und jeder Kontakt mit der Venezianischen Bevölkerung waren untersagt. Die Einwohnerschaft des Ländchens war von seinem Versorgungshinterland völlig abgeschnitten, damit aber auch von den Orten, in denen ihre eigenen Erzeugnisse verkauft oder zu Geld gemacht werden könnten. Auch die beliebten Wallfahrten in die zahlreichen Wallfahrtsorte in der Friaul, von denen Stara Gora bei Cedad der Bevölkerung von Tolmin am meisten am Herzen lag, mussten ausbleiben. Deshalb wurde die Grenze vielfach heimlich übertreten in der Absicht, an kirchlichen Festen diesem Ort teilzunehmen, das Vieh wurde aus Tolminsko in die Friaul geschmuggelt. Wer bei diesen Grenzübertritten oder beim Schmuggel erwischt wurde, hatte mit empfindlichen Bussgeldern zu rechnen. Die Bürgermeister-Beisitzer hatten im Landesgericht von Tolmin jeden Einfluss aus die Urteilssprechung in Sachen der Bevölkerung eingebüsst; die gesamte Rechtsprechung beanspruchte der patrimonielle Richter der Herrschaftsrichter bzw. in Tolmin für sich.

Der erste Pächter der Grundherrschaft von Tolmin war Michael Neuhauser (1511—1523). Dieser belegte die Einwohner der Herrschaft mit neuen Steuern und seinen eigenen Einnahmen zu vergrössern. Als im Jahre 1511 die alte Burg von Tolmin — Kozlov rob — von einem starken Erdbeben fast völlig zerstört wurde und er für die Wiederherstellung des Gebäudes Geld benötigte

⁶³ Poročilo komisarjev o Neuhausserjevi preiskavi 1524 (30. 6.).

belastete er die Einwohner mit einem neuen Zinsgeld; er führte neue Ländemium ein für jedes kleinste Vergehen, bestrafte er seine Bauern mit hohen Geldbussen, er übte einen solchen Druck auf die Bauern aus, dass sie bereits 1513 an einen Aufstand dachten; diese aufständische Gesinnung dauerte bis 1515 — der Niederschlagung des Bauernaufstandes in Krain an. Auch durch den Krieg zwischen Venedig und den Habsburgern entstand der Bevölkerung der Herrschaft Tolmin ein nicht unerheblicher Schaden, unter anderem auch durch Raubzüge der Feindtruppen nach jedem Grenzübertritt. Am Anfang des Aufstandes entsandten die Einwohner der Herrschaft Tolmin ihre Vertreter zum Kaiser nach Innsbruck, um gegen ihren Grundherren Beschwerde einzulegen, doch der Kaiser verwies sie auf seine Kommissäre in Kranj, Ljubljana und Gorica, die sie verhören und ihre Beschwerden im Sinne des alten Rechtes und der alten Sitten behandeln sollten. Der Inhaber der Herrschaft Tolmin verfolgte infolgedessen die Vertreter der aufständischen Bauern, er nahm sie in Haft, beschlagnahmte ihren Besitz, vertrieb sie von ihren Bauernhöfen. Somancher von ihnen gelobte deshalb dem Grundherren, die Bauern in ihren Beschwerden gegen ihn nicht mehr zu vertreten und sich ruhig zu verhalten, bloss um weiter auf seinem Hof bleiben zu können. Die Einwohnerschaft schien sich bereits zu beruhigen, als sie Anfang des Jahres 1515 von den Bauern in Krain aufgefordert wurde, sich ihrem Aufstand anzuschließen. Die Bauern von Tolmin waren dazu nicht bereit, doch entsandten sie nach Krain 6 Beobachter bzw. Vertreter, von denen nur vier sich den krainischen Bauern anschlossen. Nach der Niederschlagung des Aufstandes von Krain, in 1515 kehrten zwei von ihnen in die Herrschaft Tolmin zurück, die übrigen zwei flohen auf Venezianischen Boden; mit ausdrücklicher Erlaubnis der kaiserlichen Kommissäre durften sie nach einigen Monaten nach hause zurückkehren. Die Nachbarschaft von Tolmin musste an die Kommissäre 150 Gulden Bussgeld für ihre 15 Vertreter zahlen, die zu Leitern des Aufstandes in der Herrschaft Tolmin erwählt worden waren. Ausserdem musste jeder Bauernhof, der sich an dem Aufstand beteiligt hatte, einen ungarischen Gulden Bussgeld zahlen. Nur die Einwohner von Bovec und einige Bauern aus dem Gebiet von Idrija, die auf einsamen Gehöften lebten, hatten am Aufstand nicht teilgenommen. Die Einwohner von Bovec waren dem kärtner Adel zu Hilfe gekommen und schützten die Schlösser Bekstajn (Finkenstein) und Vetruf (Federaun) im Zillertal vor den Raubzügen der aufständischen kärtner Bauern.